

ARKIVERT

2018

for oss og fremtiden

INDUSTRI OG NÆRINGS LIV

MEKANISKE VERKSTED / TREFORED LING / SØLVVAREN

HYDRO HOLMESTRAND / JAHRES FABRIKKER / SCANROPE

SABA / BRYNJE / NOTISER FRA ARKIVET

BEVARING AV NÆRINGSGLIVSARKIVER

Vestfoldarkivet er glade for å kunne gi ut Arkivert for tredje gang. Dette året har vi valgt å sette fokus på bevaring av arkiver fra næringslivet. Du vil i dette nummeret bli kjent med bedrifter som har spilt en viktig rolle både for Vestfold og Norge. Både alene og sammen med andre har bedriftene bidratt til både teknologisk og økonomisk utvikling. Anleggene har vært synlige i bybildet og mange innbyggere i Vestfold har hatt sin arbeidsplass hos disse bedriftene.

Arkivene etter næringslivet er viktig å ta vare på, både av hensyn til bedriftenes og samfunnets interesser. Arkiver etter store bedrifter krever også store ressurser å forvalte. Vestfoldarkivet inviterer derfor til et tettere samarbeid med næringslivet for å kunne bevare viktige arkiver.

Arkivert er et fellesprosjekt for Vestfoldarkivets ansatte. Tematikker og ideer til artikler blir til i et fellesskap. Jeg ønsker å rette en stor takk til både redaktøren og bidragsyterne fra Vestfoldarkivet. En takk rettes også til Kasper Rogde Søyland for hans bidrag og til Larvik Museum for et godt samarbeid.

Karianne Schmidt Vindenes

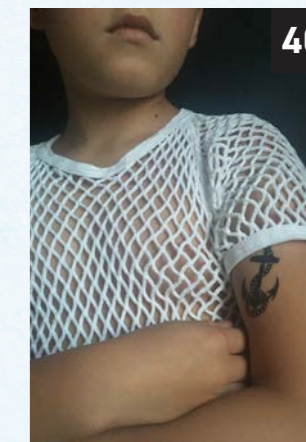
Karianne Schmidt Vindenes / Avdelingsdirektør

Ta kontakt med oss om du vil lese tidligere utgaver med fokus på maritim historie (2016) og skole (2017).

Innhold

- 4 FRA ARKIVET
- 6 INNOVATIV HUNDREÅRING – HYDRO HOLMESTRAND
- 12 HISTORIE OG HISTORIER PÅ JAHRES FABRIKKER
- 16 FRA ARKIVET
- 18 VERFTSINDUSTRI UNDER AVVIKLING – SKIPSBYGGING, OFFSHOREINDUSTRI OG NYE TIDER
- 21 FRA BEDDING TIL BOLOGER – SKIPSFERFTET PÅ KALDNES I TØNSBERG
- 24 TAU OG FORTØYNINGER FRA TØNSBERG – SCANROPE NEDLAGT
- 26 HISTORISKE FOTOGRAFIER PÅ NETT
- 28 SEKTORBASERT BEVARING – NY METODIKK FOR BEVARING AV NÆRINGSGLIVSARKIVER
- 32 SØLVVAREN I TØNSBERG – SPESIELL BEDRIFT TIL SPESIELLE ANLEDNINGER
- 35 SABA – FOR ET ENKLERE KVINNELIV
- 38 REKLAMEBILDER – EN FOTOGRAFISK SKATTEKISTE
- 40 TRØYER OG TRUSER MADE IN LARVIK
- 42 EIKER – ET TREFOREDINGS-NORGE I MINIATYR
- 45 TREFOREDINGSARKIVER I BUSKERUD
- 46 HANDEL FØR OG NÅ
- 49 PRIVATE ARKIVER – VERDT Å BEVARE
- 50 FRA ARKIVET / DAGENS ARKIVER ER DIGITALE/ HER FINNER DU VESTFOLDARKIVET

KONTAKTINFORMASJON:
(+47) 970 67 296
vestfoldarkivet@vestfoldmuseene.no

BESØKSADRESSE:
Hinderveien 10, Sandefjord

POSTADRESSE:
Vestfoldmuseene IKS
avd. Vestfoldarkivet
PB. 1247
3205 Sandefjord

FORETAKSNUMMER:
993871184

ISSN 2464-4420

www.vestfoldarkivet.no

Redaktør: Heidi Meen

Skribenter:

Ann Tove Manshaus, Bent Ek, Hanne Bergby Olsen, Heidi Meen, Ingrid Nøstberg, Karianne Schmidt Vindenes, Kasper Rogde Søyland, Lone Kirchhoff, Marianne Sørensen, Marit Slyngstad, Rolf B. Holte, Rune Sørli, Ulla Nachtstern.

Layout: Linn Liverød/pippdesign.no

Trykk: BK Grafisk as

Forsidebilde:

Scanrope-ansatt med ståltrådruill, 1947.
Fra arkivet etter Scanrope AS, A-1111.
Fotograf ukjent.

OKTOBER 2018

ARKIVERT KOMMER UT EN GANG I ÅRET. LES MER PÅ VESTFOLDARKIVET.NO

LANDETS SISTE FYRSTIKKFABRIKK

Agnes Tændstikfabrik ble etablert på Agnes utenfor Stavern i 1877 og lagt ned i 1984 – da som landets siste fyrstikkfabrikk. I 107 år arbeidet hundrevis av mennesker med å lage fyrstikker; et nytt hjelpemiddel som skulle få stor betydning for samfunnet i sin helhet. Fyrstikkproduksjon var en relativt avansert industri, og fra starten av ble det hentet fagfolk fra fyrstikkmiljøene i Enebakk og Sverige. Allerede to år etter at fabrikk ble opprettet, arbeidet det 141 mennesker der, derav 24 barn under 15 år. I tillegg satt flere hundre og limet fyrstikkesker i hjemmene i Brunlanes. Rundt fabrikk ble det bygget opp et helt lite samfunn. Det ble oppført arbeiderboliger, et bad, sykehus, forsamlingslokale, fotball- og tennisbane, et eget bibliotek for de ansatte og et eget gravkapell.

Arkivet er på ca. 80 hyllemeter og er nå ferdig systematisert og tilgjengelig for publikum. Det dokumenterer fabrikkvirksomheten i sin fulle bredde; produksjon, reklame, dokumentasjon knyttet til arbeidere og funksjonærer, korrespondanse, salg m.m. Arkivet inneholder også store mengder fotografier. Ordningsprosjektet ble støttet av Arkivverkets utviklingsmidler for arkiv.

(Arkivet A-1107)

Tidløse sko

Allerede i 1998 avleverte **Sandefjord Skofabrik AS** arkivet for fremtidig oppbevaring i Vestfoldarkivet. I mange år var fabrikk Sandefjords største industrielle bedrift, og en av de største avtagere av kvinnelig arbeidskraft i byen. Fabrikk hadde tidvis flere hundre ansatte, og i de gylne årene ble det produsert alle slags typer sko; arbeidssko, vintersko, sandaler og fritidssko. Konkurransen fra utlandet endret sortimentet. Til sist var skofabrikk spesialist på vernesko.

(Arkivet A-1019)

SYKESTUA PÅ FRAMNÆS

På bildet ser vi Søster Aslaug på sanitetsrommet til **Framnæs Mekaniske Verksted**. Bildet er tatt i 1923, da Framnæs mekaniske Verksted feiret 25 år som aksjeselskap. Arkivet etter bedriften dokumenterer over 100 års skipsbyggervirksomhet i Sandefjord, og materialet er tilgjengelig på Vestfoldarkivets lesesal. Prosjektet med ordningen av arkivet ble gjennomført som et samarbeid mellom Hvalfangstmuseet, Vestfoldarkivet og tidligere funksjonærer og andre ansatte ved FMV. Prosjektet ble finansiert av Norsk Kulturråd. Fotograf: Odd Bryn, 1923.

(Arkivet ARS-A-1318)

BRUSENDE GOD!

Den lille brusfabrikken i Larvik ble etablert i 1947. **Juno Fabrikker AS** lagde flere titalls sorter brus etter egen oppskrift, deriblant «Asina», «Festbrus» og «Champis». I 1986 kunne daglig leder Thor Arne Nyquist fortelle Vestfold Arbeiderblad at de var lykkelige som liten bedrift, til tross for at de holdt til i et område med stor konkurranse. Bedriften produserte mellom 700.000 og 800.000 brusflasker i året, og hadde en makskapasitet på 4.000 flasker i timen. I tillegg produserte de saft og gelé. Bedriften dekket alle ledd selv, fra produksjon til distribusjon, og salg over disk. Til tross for at Juno Fabrikker AS også solgte mineralvann for de store bedriftene, var det deres egne typer som solgte mest. I dag heter bedriften kun Juno Larvik, og holder til på Torstrand. Den driftes fortsatt av familien Nyquist.

Juno Fabrikker AS kan du lese mer om i arkivene våre. Du kan også følge oss på Instagram, @Vestfoldarkivet, der vi fremover vil legge ut historiske brus- og saftetiketter fra produsenten.

(Arkivet VFA-A-1069)

Skippertapeten fra Vallø

Vestfoldarkivet fikk arkivet etter **Vallø Tapetfabrikk AS** i 2017. Fabrikk eksisterte i perioden 1891 til 1984. Mye av materialet består av tapetkataloger.

Skipperstuetapetet, også kjent som Skipperstuen eller Bergens-tapetet, er Norges lengstlevende tapetmønster. Tapetet kom til Norge allerede på 1700-tallet. I 1948 fikk Vallø Tapetfabrikk AS oppgaven med å gjenskape tapetet. Forespørselen ble raskt stor da det kom i salg for lekmann. Det ble produsert i tre farger, i tillegg til det opprinnelige bondeblå; grønn, okergul og rød. Senere ble det også produsert i flere lysere, moteriktige farger. Til tross for at Vallø Tapetfabrikk AS måtte innstille driften i 1984, lever tapetet i beste velgående. Takket være norske rettighetsinnehavere og en utenlandsk produsent, finnes fortsatt tapetet på markedet i dag.

Arkivet etter Vallø Tapetfabrikk AS inneholder en stor mengde tapetprøver. Lite er bevart av selve forretningsarkivet, men det finnes noen årsmeldinger, noe korrespondanse, en del reklame og brosjyrer, avisutklipp, tegninger, avtaler og kontrakter. Videre inneholder arkivet fotografier av produksjon, fabrikkområdet, fotodokumentasjon av utvidelser, samt noen portretter.

(Arkivet A-2488)

FOTOSAMLING: Bildene i denne saken er hentet fra fotosamlingen til AS Nordisk Aluminiumindustri.

Innovativ hundreåring

HYDRO HOLMESTRAND

Historien om aluminiumindustrien i Holmestrand gir oss nye perspektiver på fremveksten av det moderne Norge. Aluminiumindustrien er i dag landets mest betydningsfulle næring etter olje og gass.

| TEKST: KASPER ROGDE SØYLAND |

Der selve produksjonen av råaluminium har kunnet nyte godt av landets vannkraftressurser, har bearbeiding av aluminium i mindre grad kunnet støtte seg på råvareforekomster, energitilgang og kunnskapsinstitusjoner. Det har ført til at bedriften har vært nødt til å tenke nytt.

FREMTIDSRETTET INDUSTRI

Grunnen til at jeg selv ble interessert i fabrikkene i Holmestrand, er at den skiller seg fra historien om norsk prosessindustri. For det første fordi den fortsatt eksisterer. Mange norske industribedrifter har måttet gi tapt i kampen mot økte lønninger og geopolitiske endringer. For det andre fordi Holmestrand ikke har trukket de samme veksler på vannkraftressursene som de kraftkrevende smelteverkene. Det hadde for øvrig heller ikke vært mulig, ettersom Holmestrand er langt unna de store vannkraftressursene. Og sist men ikke minst, fordi fabrikkene i det store og hele har vært preget av norsk eierskap og kompetanse.

ET NORSKEID ALUMINIUMSELSKAP SER DAGENS LYS

På begynnelsen av 1900-tallet ble flere utenlandske aluminiumverk etablert i Norge. Tiden etter unionsoppløsningen var preget av en sterk nasjonalfølelse, noe som blant annet kom til uttrykk gjennom det vi gjerne kaller Panikklovene, som sterkt begrenset utenlandske bedrifters tilgang til norske naturressurser. Det fantes også rikelig med kapital fra skipsfartens gode år under første verdenskrig.

Sigurd Kloumann, en ung bygningsingeniør som hadde hatt ansvaret for byggingen av Hydros kraftverk på Rjukan, var en av dem som så potensialet som lå i norsk vannkraft. En gruppe Bergen-investorer med statsråd Konow i spissen, hadde sikret seg fallrettighetene til Høyangfossen, og sammen med Kloumann dannet de AS Høyangfallene i 1915. Med seg fikk de Christoffer Cahrs Kielland, som hadde jobbet med Kloumann på Rjukan, og Emil Collett, den første forskningssjefen i Norsk Hydro. Collett utfylte Kloumanns bygnings-tekniske kompetanse med sin doktorgrad i kjemi fra universitetet i Berlin. Kloumanngruppen kom sent inn i en krevende bransje med sementerte maktforhold.

KARTELL OG TOLLBARRIERER

Basert på patentene for produksjon av råaluminium og ikke minst foredlingen av bauxitt til aluminiumoksid, hadde de store selskapene dannet et kartell som regulerte tilgangen på råvarer, teknologi og markeder og dessuten drev med utstrakt grad av prissamarbeid. De store aluminiumproduserende landene England, USA og Frankrike hadde i tillegg innført høye tollbarrierer på råaluminium. Alle aluminiumselskaper var vertikalt integrerte. Med dette menes at man etablerer seg innen alle områdene av verdikjeden, fra gruvedrift

HOLMESTRAND: Fabrikkene sett fra fjellet i 1959. Fotograf ukjent.

(oppstrøms) til oksidfremstilling og produksjon av råaluminium, halvfabrikata og ferdigvarer (nedstrøms). Dermed kan man selge metall billig innad i konsernet og ta ut verdiskapningen i videreforedlingsleddet. Kloumann og hans medsammenhengende så at de også måtte etablere virksomhet innen hele verdikjeden hvis de skulle lykkes, men forsøket på å etablere seg oppstrøms (innen bauxittminer og oksidfremstilling) feilet. Nedstrømsatsningen derimot, skulle vise seg å være langt mer vellykket.

VIDEREFØREDLING PÅ NORSK JORD

Med videreforedling for øyet, det vil si halvfabrikata og ferdigvarer, dannet Kloumanngruppen Nordisk aluminiumindustri (NAI) høsten 1917, som et datterselskap av AS Høyangfallene. Det innenlandske markedet for aluminiumprodukter var svært begrenset, men det fantes et unntak.

Hermetikkindustrien hadde behov for 6-7000 tonn emballasjemateriell i året. Å pakke mat i aluminium var noe helt nytt, og satsingen skulle kreve mye forskning og utviklingsarbeid. Aktører fra emballasjeindustrien og varehandel gikk inn med kapital, og det ble først bestemt at fabrikkene skulle ligge i Stavanger, selve arnestedet for hermetikkindustrien. De første forsøkene var lovende og sardinbokser i aluminium ble første gang vist frem på selvforsyningsmessene i Oslo i 1918.

Men på sikt viste det seg at boksene reagerte med innholdet slik at de ble deformert. Problemet forverret seg i takt med innholdets surhetsgrad. For å løse dette så selskapet seg om etter relevante samarbeidspartnere. Dette var en vanskelig oppgave i en tid da det nærmest ikke fantes miljøer med kompetanse på bearbeiding av aluminium, men AS Sveiseverkstedet i Holmestrand og deres datterselskap AS Laboratoriet var et unntak.

Nordisk aluminiumindustri foreslo første gang et samarbeid i 1918. To sentrale personer i Holmestrand-miljøet hadde tilknytning til Kloumanngruppen. Teknisk sjef i AS Laboratoriet, Nils Busvold, hadde jobbet på Rjukan og Peder Mandrup Tuxen Abel hadde bygget kraftverk i Høyanger med Kielland. Det ble bestemt at de to selskapene skulle samlokaliseres, og valget falt etter mye diskusjon på Holmestrand. Her lå infrastruktur og markeder bedre til rette for en videreforedlingsbedrift. Dette resulterte i at flesteparten av de Stavangerbaserte aksjonærene trakk seg ut.

FORSKNING I DET SKJULTE

Fabrikken i Holmestrand var operativ i 1919, og samtidig som man forfulgte utviklingen av aluminiumhermetikk, satset man på å produsere forbruksvarer det ble stadig større etterspørsel etter, som kjøkkentøy, folie og elektriske kabler. Men konkurransen var hard. Fallende priser og arbeidsløshet preget de harde 1920-årene i Norge. Den økonomiske situasjonen ble etter hvert prekær i selskapet, og Kloumann ble tvunget til å hente inn ny kapital.

Han gikk inn i forhandlinger med verdens største aluminiumselskap, Aluminium Company of America (Alcoa), og avtalen som ble inngått i 1923 innebar at den strategiske kontrollen i Norsk Aluminium Compani (Naco), som selskapet skulle hete, lå hos det amerikanske selskapet, som hadde flertall i styret. Alcoa så først og fremst mulighetene som lå i metallproduksjon basert på billig norsk vannkraft og viste liten interesse for utviklingen av hermetikkmaterialer. Kloumann sørget imidlertid selv for at arbeidet fortsatte under radaren på de amerikanske eierne.

EIERSKIFTE OG STRATEGIENDRING

Alcoa befant seg i en konflikt med den amerikanske staten, om brudd på anti-trust-lovgivningen, som skulle hindre monopoldannelser. Dette skulle få betydning for den norske utviklingen av hermetikkmaterialer. Resultatet ble at konsernets oversjøiske eiendeler ble organisert under datterselskapet Aluminium Company of Canada (Alcan), som ble skilt ut som eget selskap i 1928. Canadierne hadde et annet syn på videreforedling i Norge, og Kloumann kunne med styrets støtte kontakte Gulbrand Lunde ved det nystartede Hermetikkindustriens forskningslaboratorium i Stavanger.

Samarbeidet med Hermetikklaboratoriet førte til at det i 1936 ble tatt patent på en ny industriell prosess for produksjon av hermetikkmaterialer. Det nye elokserte materialet løste problemene med de fleste av hermetikkindustriens produkter, med unntak av de med lavest PH, som f. eks. makrell i tomat. Eloksering innebærer at aluminiumplatene føres ned i et strømførende

syrebad, slik at det dannes et beskyttende lag. For å få de mange hermetikkfabrikkene til å skifte ut blikk med aluminium, tilbød NACO finansiell støtte til innkjøp av maskinelt utstyr, samt opplæring av personell.

INNENLANDSK SKEPTISISME OG EKSPORTMULIGHETER

Tross alle fordelene med å gå over til aluminium, var mange av produsentene og befolkningen for øvrig skeptisk til aluminiumpakket mat. Flere av de tidlige forsøkene hadde havnet på markedet, og selv om det dreide seg om en ufarlig kjemisk reaksjon, minte de oppblåste sardinboksene om bokser der innholdet hadde råtnet på grunn av oksidering.

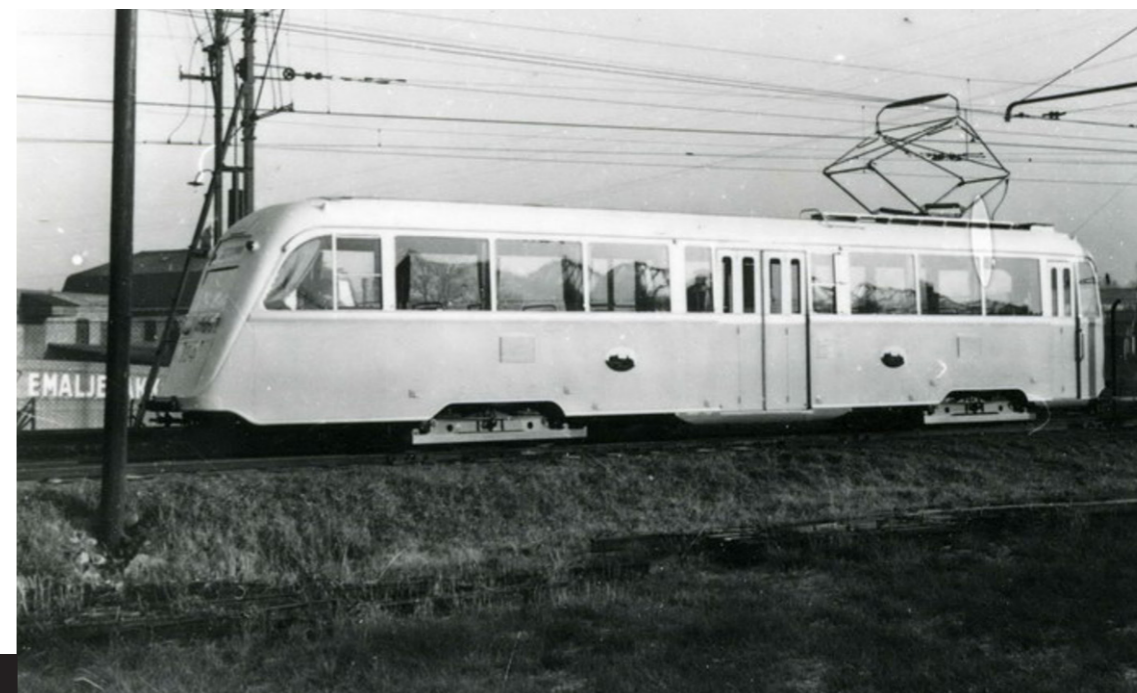
I mangelen av innenlandsk etterspørsel, gikk hermetikk- og aluminiumindustrien sammen om å markedsføre norsk aluminiumpakket fisk i USA. Amerikanske importører satte stor pris på den nye emballasjen, som de så som moderne og hygienisk, og bestilte det tross høyere pris. Det representerte et sterkt insentiv for norske produsenter til å gå over til aluminiumemballasje, og førte i løpet av kort tid til en firedobling av eksporten av aluminiumpakket fisk. Dette la grunnlaget for at Naco i løpet av 1930-årene kunne legge under seg flere svenske og danske videreforedlingsbedrifter.

«Grunnen til at jeg selv ble interessert i fabrikken i Holmestrand, er at den skiller seg fra historien om norsk prosessindustri.»

(Kasper R. Søyland)

Ved inngangen til 2. verdenskrig befant Holmestrand-fabrikken seg i Skandinavias største system for videreforedling av aluminium, og selv om man fortsatte å produsere enklere ferdigvarer, ble den nye prosessen basis for ny lønnsom produksjon. Som for eksempel tanker til næringsmidler og selvbærende konstruksjoner i busser og trikker.

Under krigen ble Nordisk aluminiumindustri, etter en bratt læringskurve i møtet med tyske krav, en viktig produsent av halvfabrikata til det tyske flyvåpenet, noe som førte til ytterligere kjennskap til avansert halvfabrikatproduksjon. Så vellykket var fabrikken på dette området, at det ble gjennomført en sabotasjeaksjon for å stoppe produksjonen av flymateriell høsten 1944.

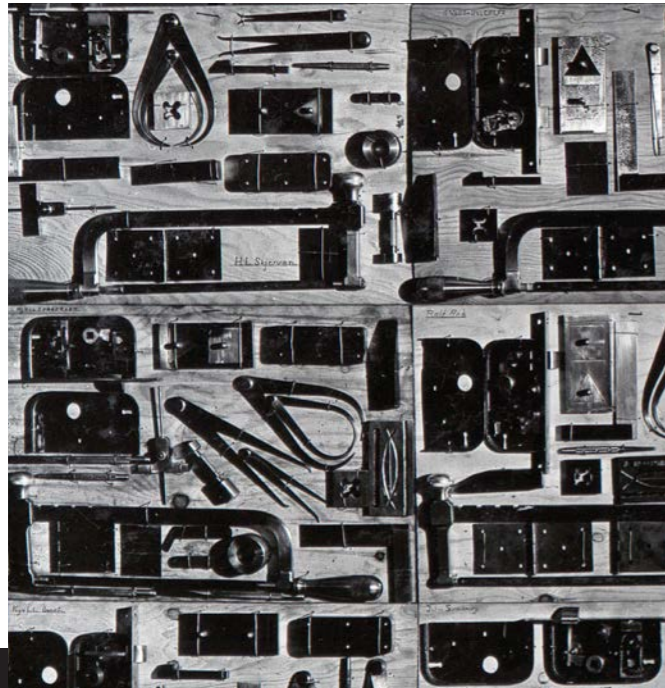
1

2

1. TIL OSLOTRIKKEN: Chassiset til «Gullfisken» ble produsert i Holmestrand for Oslo sporveier på 1930-tallet. Bildet er fra prøvekjøringen på Østensjøbanen november 1938. Fotograf ukjent, Oslo Byarkiv, CC BY-SA 4.0.

2. TIL TYSKE FLY: Tyskerne satte store krav til flymateriale som ble produsert i Holmestrand under krigen, 1941. Fotograf ukjent.

1. **ELEVARBEIDER:** Yrkesskolens elever viser frem sine arbeider i aluminium.

2 + 3. **EMBALLASJE:** Lukking og merking av bokser.

4 + 5. **HERMETIKK:** I Norge var det stor skepsis til hermetikk-bokser i aluminium da de kom, men i England og USA ble det nye materialet svært godt mottatt. Øverst ser vi en rundboks, nederst reklame for en såkalt Dingley boks. Fotograf ukjent.

VIDTREKKENDE KONSEKVENSER

Da krigen var over, ble den internasjonale aluminiumindustrien tvunget til å satse på å utvide bruken av aluminium for å hindre overproduksjon. Det fikk Alcan til å se til Holmestrandmiljøet og den norske prosessen. Det skulle bli et langvarig og fruktbart samarbeid, der Holmestrandbaserte teknologer og forskningsmiljøer i Alcan-systemet utviklet nye teknikker for produksjon av halvfabrikata til bygg- og transportsektoren.

Da aluminiumindustrien gjennomgikk en periode med nasjonalisering på 1970-tallet, ble Holmestrand det naturlige kunnskapssenteret for en politisk storsatsing på videreføring. Dette ble for kostnadskrevede i lengden, og industrien i Holmestrand gjennomgikk i likhet med mange andre industribedrifter, en stor omstillingsprosess på 1980- og 1990-tallet.

Det innbar i første omgang nedbemanning, særlig innen forskningsavdelingen, og etter hvert en overgang til resirkulert metall. Ferdigvarer ble faset ut, mens den avanserte halvfabrikata-produksjonen, med røtter i utviklingen av hermetikkmaterialer, står igjen i dag. Det sier noe om langsiktige innovasjonsprosesser og kunnskapsoppbygging, og om det å tørre å satse tross alle odds.

BÆREKRAFTIG RESIRKULERING

Aluminiumens egenskaper (lav egenvekt i forhold til styrke, god formbarhet og korrosjonsfri holdbarhet) gjør metallet til et effektivt våpen i kampen mot dagens klima- og miljøutfordringer. Resirkulering kan legge til rette for mer effektive systemer for avfallshåndtering. Elektrifisering av transportsektoren, mer energi-effektive hus og håndtering av emballasje kan minske CO₂-avtrykk og få ned andelen plast i omløp.

Mens produksjonen av ny aluminium har store utfordringer med tanke på utslipp i sårbare områder, nedhugging av regnskog og høyt energiforbruk, vil en bærekraftig økning i forbruket imidlertid derfor være avhengig av en satsning på resirkulering og bruk av fornybar energi.

Resirkulering av aluminium er i en særklasse når det gjelder lavt energiforbruk og svinn. Klarer vi å bygge videre på den kompetansen vi har bygget opp her til lands i mer enn hundre år, kan resirkulerte «grønne» aluminiummaterialer være svaret på hva vi skal leve av når olje- og gass-ressursene tar slutt.

KILDER:

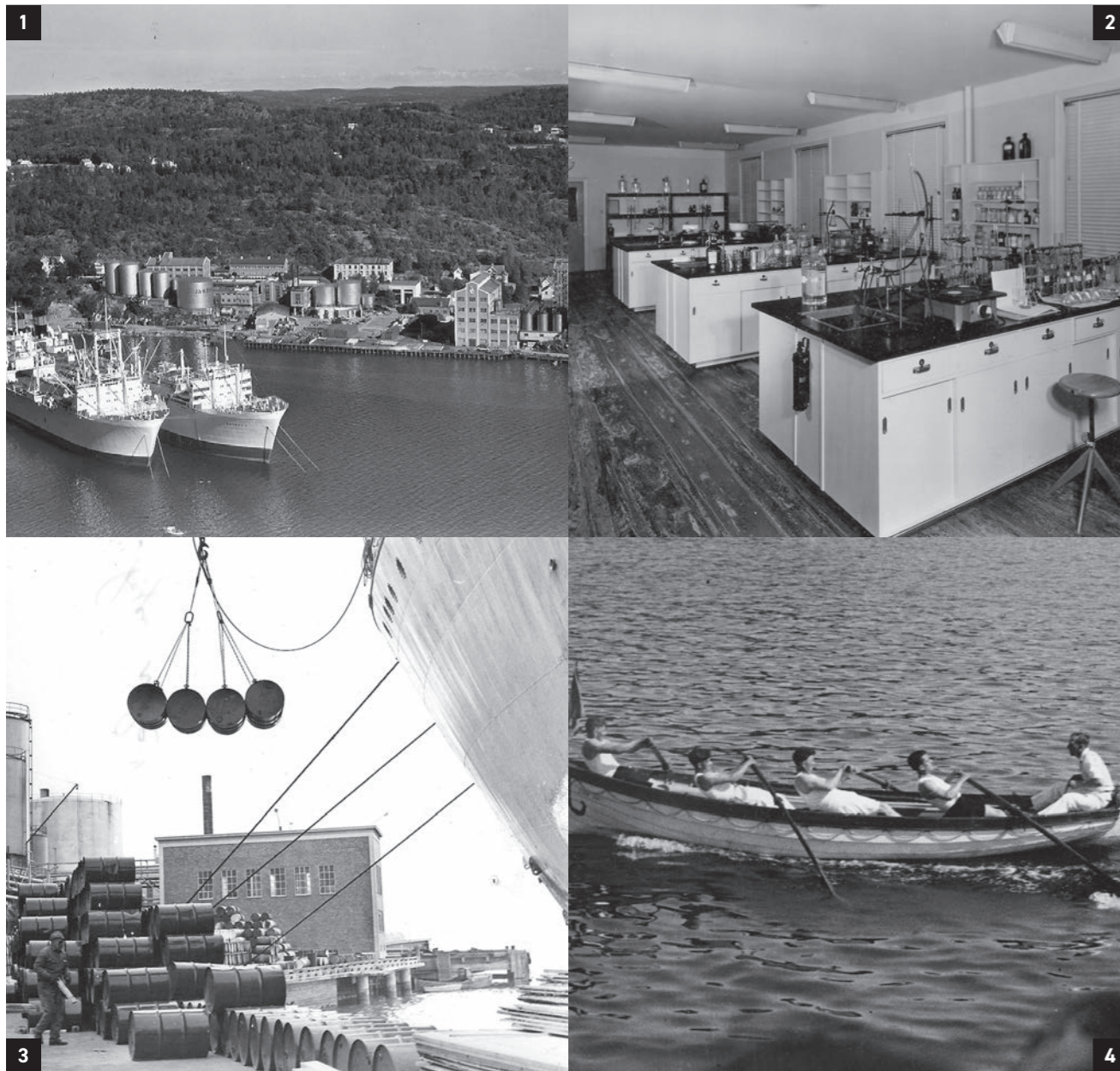
- Søyland, Kasper: «Aluminiumindustrien i Holmestrand, Mulighetenes kunst, Fremtidens metall», Norsk Hydro ASA, 2017.
- Arkivet etter Hydro Aluminium Rolled Products AS (A-1821), Vestfoldarkivet

Kasper Rogde Søyland er historiker og forfatter av jubileumsboken som kom ut i forbindelse med 100-årsjubileet for aluminiumindustrien i Holmestrand. Han leder for tiden et historisk utviklingsprosjekt på jernverkstedet Eidsfoss, og holder på med en doktorgrad om innovasjon i nedstrømsdelen av norsk aluminiumindustri.

HISTORIE OG HISTORIER PÅ JAHRES FABRIKKER

| TEKST: MARIT SLYNGSTAD, Vestfoldarkivet |

FRA JAHRES FABRIKKER:

1. Fabrikkområdet med hvalkokerier foran. 1960 2. Laboratoriet 1951 3. Lasting av fat 1978 4. Korpoasjonsklassen 1936, Sandar fabrikkers lag. Fra venstre: George Olsen, Reidar Ottesen, Johan Fredriksen, Otto Chr. Ottesen og cox. Henry Eriksen. Fotograf Jørgensen.

Hva var dette Amin-anlegget? Hva i all verden er spektrofotometeranalyse? Og hva gikk CBS-prosjektet ut på? Som arkivar møter man mange utfordringer når arkiver skal systematiseres. Spesielt gjelder dette arkiver etter næringsvirksomheter – som arkivet etter Jahres fabrikker.

Hvert enkelt arkiv er unikt, og rommer så å si alltid et ukjent fagområde. Følgelig må man sette seg inn i et nytt fagfelt så godt man kan, bruke tid på å lese notater, korrespondanse, møtereferater og årsmeldinger m.m. Man må prøve å få et så godt som mulig overblikk over bedriftens utvikling over tid, og hente inn informasjon fra bøker og nett. Det er nyttig, men også helt nødvendig, med tanke på at man skal kunne veilede publikum i å bruke arkivet senere.

Amin-anlegget ble en relativt kortvarig sak. Dyrt ble det også. Svend Erik Svendsen, tidligere ansatt i Jahres fabrikker, forteller om prosjektet som ble satt i gang i 1983. Hensikten med den store anleggsinvesteringen var å foredle fettsyrer til aminer. Aminene skulle brukes i produksjonen av kunstgjødsel, asfalt, oljegrus, plast, kosmetikk, samt tøyemykner. Etter noen år ble produksjonen avvirket.

ARKIV MED SANDEFJORD-HISTORIE

Jahres fabrikker har vært viktig både for byen og nasjonalt. På det meste hadde bedriften mellom 200 og 300 ansatte. De arbeidet skift, som regel i et langvarig ansettelsesforhold, og ikke sjelden var de flere fra samme familie.

Arkivet etter Jahres fabrikker er på vel 120 meter og dokumenterer historien fra 1935 frem til nedleggelsen. Det ble samlet i Vestfoldarkivet i 2016 etter å ha vært en tid «på farten». Det begynte for en del år tilbake, da Hvalfangstmuseet hentet ut størsteparten av det eldste materialet og plasserte det på verkstedet utenfor gjenstandsmagasinen på Hinderveien i Sandefjord. Etterhvert ble materialet pakket ned i flyttekasser og plassert midlertidig i en av hangarene som Vestfold-museene leier på Torp.

I 2015 kom det i stand en dialog mellom Vestfoldarkivet og Jahres fabrikkers pensjonistgruppe, som tilbød å bidra med å ordne og registrere det store arkivet. Et flott initiativ!

UVURDERLIG RESSURSGRUPPE

De fire tidligere ansatte som bistår i systematiseringen av arkivet etter Jahres fabrikker er Svend Erik Svendsen, Tore Gjone Møller, Kåre Tornås og Hjalmar Sääv.

Vi kaller dem Jahre-gutta, men også ressursgruppa. De bidrar nemlig med viktig fagkunnskap om det store arkivet, og gjør systemiseringsarbeidet mye mer effektivt.

JAHRE-GUTTAS ONSDAGER

Jahre-guttas første oppdrag var å pakke ned det resterende materialet i fabrikklokalene og i kontorbyggets kjeller. De skrev arkivlister og la materialet i forskriftsmessig emballasje. Materialet ble så kjørt til Vestfoldarkivet hvor det ble innlemmet i det materialet som tidligere hadde blitt hentet av Hvalfangstmuseet. Siden har ressursgruppa arbeidet på ordningsrommet i Vestfoldarkivet hver onsdag fra 10 - 14. Gutta starter dagen med kaffe, kjeks og en god prat (det må man ha!), deretter går det slag i slag med ordningsarbeid.

SYSTEM I ARKIVET

Arkivet var i utgangspunktet temmelig kaotisk, og det har vært en stor jobb å få orden på det. Kilovis med dokumenter, protokoller og fotografier har blitt hentet ned fra hyllene, blitt grovsortert, finsortert og listeført. For å få et overblikk samles først det som hører sammen. Deretter blir det grovsortert i serier som personaldokumentasjon, møtebøker, korrespondanse, eksportdokumentasjon, materiale fra laboratoriet, produktanalyser, produktutvikling og regnskap. Det gjelder å få bitene i puslespillet til å passe sammen. Undertegnede har sørget for at arbeidet gjøres etter arkivfaglige prinsipper, mens gutta har bidratt med sin kompetanse på alt som vedrører virksomheten – en helt uvurderlig hjelp.

VIKTIG KOMPETANSE

For å ordne et arkiv og lage en god arkivkatalog med oversikt over arkivets innhold, er det viktig å ha best mulig kunnskap om virksomheten. Høy kompetanse og ikke minst god hukommelse har vært en stor styrke i arbeidet med å få orden på arkivet.

Ressursgruppa dekker ulike fagområder. De kan sin kjemi! Tore Gjone Møller er kjemiingeniør av utdannelse, og begynte i Jahres fabrikker i 1967. Han har blant annet vært driftsansvarlig for både fettsyreanlegget, herdingsanlegget og transport/lager. Også Hjalmar Sääv, kan kjemi, utdannet som han er på NTH kjemilinjens og ansatt i laboratoriet siden 1971. Først som laboratorieingeniør, senere som

laboratoriesjef. Svend Erik Svendsen ble ansatt som konstruktør og tegner i 1967, men fikk også ansvar for tegningsarkivet samt innkjøp av teknisk materiell, alt fra spikere til store anlegg. Kåre Tornås begynte som kjelepasser i fyrhuset i 1980, var driftsassistent i den såkalte kullperioden, og avanserte til fyrmester fra 1992 med ansvar for alt av kjeler og dampanlegg i bedriften.

For en arkivar beriker det arbeidsdagen å jobbe sammen med noen som har så mye fagkunnskap. De har full oversikt over hvilke prosjekter som er gjennomført og hvilke som ikke er realisert. Og prosjekter var det mange av. Ressursgruppa kjenner dessuten kundene, konkurrentene, organisasjonen og produktene. De har arbeidet i timevis med å identifisere personer og begivenheter på fotografiene.

«HUSKER DERE...»

Jahre-gutta har også fortalt mange historier som arkivet ikke forteller noe om. Stemningen har alltid vært god, og mimringen har skapt mye latter. Arbeidet vi med lønnsjournaler, kom det tørt fra Kåre at han fikk lønn, mens de andre i gruppa fikk gasje. Fint skulle det være for noen. «Hvem har hatt selveste PST-sjefen til å male vegger?» spurte gutta meg, og svaret var selvsagt Jahres fabrikker. Marie Benedicte Bjørnland er nemlig datter av administrerende direktør Ivar Bjørnland og hadde sommerjobb på bedriften som ung. Med direktør Bjørnland, som begynte i 1982, ble også den såkalte «du-perioden» innledet – da ble det bestemt at man ikke lenger skulle si De.

Man tok ikke alltid stillingsinstruksen så bokstavelig, heller. Det hendte nemlig at noen av de ansatte måtte utføre snømaking og plenklipping hos administrerende direktør. Og av og til kunne man selv dra fordel av å jobbe i bedriften; under krigen byttet gjerne de ansatte spise fett mot mat og brennevin. Produktfremstillingen medførte også at det var rikelig med sprit «på huset», noe som skapte noen morsomme historier i ettertid. Som da en ansatt smakte på analysespriten, falt av sykkelen rett utenfor porten på vei hjem fra ettermiddagsskiftet, og ble funnet sovende i veikanten. Utallige morsomme historier har blitt fortalt mellom arkivbokser, permer og stabler med dokumenter. Man får inntrykk av at de ansatte var som en stor familie.

EN RAUS BEDRIFT

Jahre-gutta forteller om en raus bedrift. Skulle man flytte, fikk man gjerne låne både stor bil og flyttemannskap, til og med i arbeidstiden. Svend Erik forteller at han fikk låne snekkerverkstedet da han skulle lage nytt spisebord hjemme, og alle kontormøblene ble for øvrig også laget i bedriftens snekkerverksted.

Det ble arrangert mange aktiviteter for de ansatte, med eget orkester, et bedriftsidrettslag og mange fine fester og utflukter. Ikke minst var bedriftshytta på Møsvatn populær.

I 2018 er det fire år siden bedriften ble nedlagt, men pensjonistgruppen er fortsatt i gang. Det sier noe om hvor stor betydning arbeidsplassen har hatt for de ansatte.

BEDRIFTSHISTORIEN BEVARES

Kåre, Tore, Hjalmar og Svend Erik bringer bedriftshistorien videre. De har arbeidet frivillig i Vestfoldarkivet i snart to år, og prosjektet går sakte, men sikkert mot slutten. Arkivet vil være tilgjengelig for publikum i løpet av våren 2019.

Tilbake til det innledende spørsmålet: Hva er så spektrofotometeranalyse? Spektrofotometer er et instrument som brukes til å analysere kjemiske forbindelser i laboratoriet, sier Hjalmar. Og CBS står for Cocoa Butter Substitute. Så vet vi det.

KILDER:

- Arkivet etter Jahres fabrikker (ARS-A-1255).
- Jahres fabrikkers pensjonistgruppe ved Svend Erik Svendsen, Tore Gjone Møller, Kåre Tornås og Hjalmar Sääv.

Jahres Fabrikker AS var en viktig hjørnesteinsbedrift i Sandefjord i 80 år, og sikret generasjoner levebrød. Bedriften har også bidratt til å gi folket i byen identitet og tilhørighet.

Sandefjord er kjent for sin hvalfangst. Å sikre kildene etter virksomheter som har hatt forgreininger til denne næringen er viktig. Bevaring av arkivet etter Jahres Fabrikker bidrar til å gi et fullstendig bilde av byens næringslivshistorie.

Jahre-gutta har også fortalt mange historier som arkivet ikke sier noe om.

RESSURSGRUPPA I AKSJON: Å håndtere arkivmateriale etter kjemisk industri er ikke uproblematisk. Man møter mange vanskelige begreper og termer. Ressursgruppa bistår med sin høye kompetanse, delvis på hvert sitt felt. Fra venstre: Svend Erik Svendsen, Kåre Tornås, Marit Slyngstad, Hjalmar Sääv og Tore Gjone Møller. Foto: Heidi Meen.

ANDERS JAHRE OG NORSK FETTHERDINGSINDUSTRI

På 1930-tallet produserte Anders Jahres hvalfangstselskaper store deler hvalolje som råstoff for verdens fettherdingsindustri. Jahre ville at hvalfangstindustrien også leverte råstoff til norske fabrikker og etablerte like godt en egen, norsk fettindustri.

Det begynte med **SANDAR FABRIKKER**, som ble startet i 1935 av hvalfangstselskapene Kosmos, Kosmos II, Antarctic og Pelagos, med Anders Jahre i spissen. Virksomheten omfattet herdning og raffinering av marine oljer, først hvalolje og senere fiskeolje til spise fett og teknisk fett, samt foredling av fettsyrer til høyverdige produkter. En periode ble også planteoljer benyttet som råstoff.

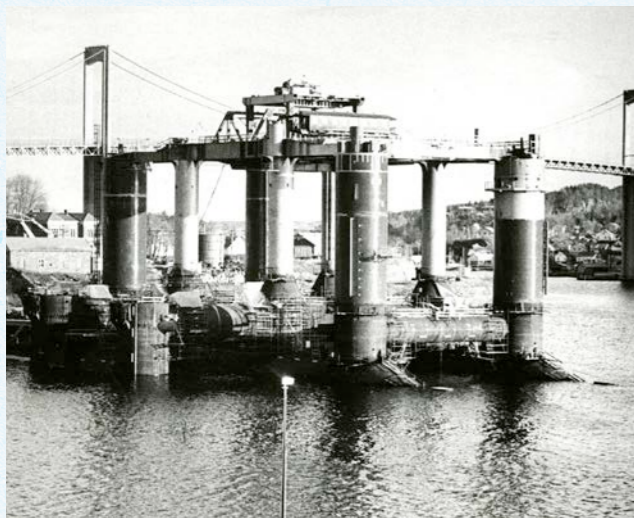
I 1939 etablerte han så **JAHRES KJEMISKE FABRIKKER** (JaKeFa). Hovedråstoffet var spermhvalolje og produktene skulle anvendes i tekstil- og vaskemiddelindustrien. Denne fabrikk ble plassert som nærmeste nabo til Sandar fabrikker AS.

I 1963 ble Sandar fabrikker og JaKeFa administrativt sammenslått under nytt navn: **JAHRES FABRIKKER**. Produksjonen fortsatte som før begge steder frem til 1973. Man opererte med to tekniske direktører, men hadde én administrasjonsdirektør fra 1963. Den første var Knut Seyersted.

Kosmos hadde eierskapet fra 1935 til 1988. Det året overtok Norsk Hydro, og navnet ble **HYDRO JAHRE**. Under Hydro skjedde det en omorganisering. To selskap ble opprettet: Pronova Oleochemicals (Oleon fra 2002) og Pronova Biocare. **PRONOVA** ble et nytt konsernnavn. Her samlet Norsk Hydro bedrifter som henter råvarer fra havet: Protan i Drammen, Hydro Jahre i Sandefjord og Hydro Biopolymer i Haugesund.

Tidlig på 1980-tallet startet utviklingen av omega-3 produkter basert på fiskeolje. I 1992 ble derfor **PRONOVA BIOCARE** dannet som et eget AS for å satse på omega-3 produksjonen.

Produksjonen av spise fett stanset i 1986, mens fettsyrer og esterprodukter fortsatte. Bedriften ble overtatt av Oleofina, et belgisk selskap i 2002. Navnet ble da **OLEON SCANDINAVIA** og det ble fortsatt satset på fettsyrer og estre (fett). Fettsyreproduksjonen ble avvirket i 2006, mens esterproduksjonen fortsatte ut 2014. Det året ble det kroken på døra for den kjemiske bedriften. Nye eiere overtok; Jahrestranda Næringspark AS, som ønsker videre drift av området til nærings- og kulturformål.

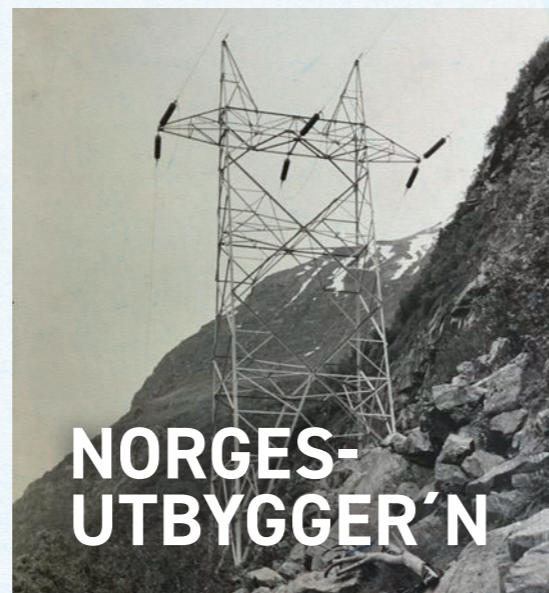

FRA TELEMARKE TIL VESTFOLD

Trosvik Slip & Verksted ble etablert i 1916 og gikk konkurs drøyt 70 år senere, i 1986. Verkstedet bygde blant annet lektere, lastebåter, tankbåter og ikke minst en rekke kystruteskip. Til sammen 141 nybyggprosjekter hvorav 12, av ulike årsaker, ikke ble realisert. Trosvik fikk etter hvert mange «ben å stå på»; det ble i 1930-årene engasjert i utbyggingen av de store anleggene ved Herøya, senere også med tankbygging og montering av smelteverksutstyr. I sammenheng med etableringen av petrokjemianleggene i Bamble på 1970-tallet kom mange nye oppdrag. Trosvik overtok Øya Verksted i 1966 og Porsgrunn Mekaniske Verksted i 1971. Sistnevnte fikk navnet Porsgrunn Verft AS. De tre selskapene ble fra 1973 markedsført under navnet Trosvikgruppen, og ved 60-årsjubileet tre år senere stod virksomheten for nesten 900 arbeidsplasser. Fra 1983 og framover led verkstedet store tap, og våren 1986 var konkursen et faktum.

I april 2018 fikk Vestfoldarkivet arkivmateriale fra Trosvik Verksted i Brevik. Avleveringen besto i hovedsak av korrespondanse, saksdokumentasjon, kontrakter, personal, regnskap, tegninger og noe film- og fotomateriale. En tilvekst på rundt 50 hyllemeter er oppbevart i verkstedets tidligere lokaler i Brevik. Arkivet omfatter til sammen 145 hyllemeter utenom tegningsarkivet.

(Arkivet A-2543)

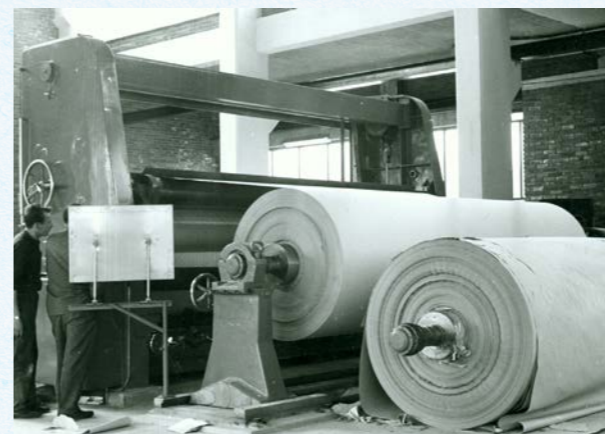
Alfred Andersen Mek. Verksted ble grunnlagt i 1877 av Alfred Andersen, først som en smedforretning, men utviklet seg etter hvert til mekanisk verksted. Verkstedet har blant annet produsert jernkonstruksjoner, jernbanebruer, veibruer, bygnings- og masterkonstruksjoner. I tillegg leverte virksomheten hvalfangstutstyr. Senere ble oljeindustrien et viktig marked. Det dreier seg med andre ord om en virksomhet som har hatt stor betydning; lokalt, regionalt, nasjonalt og delvis internasjonalt. Fra 1902 holdt virksomheten til på Torstrand utenfor Larvik. Virksomheten ble avviklet i 2015.

Firmaet har hatt hele landet som nedslagsfelt. Det er ikke uten grunn at en bok om virksomheten fikk navnet «Norgesutbygger'n». På bildet ser vi en forankringsmast på 120-130 kW fra linjen Aura Orkdal. I følge en tekst på baksiden av bildet var denne linjen 100 meter lang, besto av 551 master og hadde en samlet vekt på 15.620 tonn.

Arkivet er på mer enn 500 hyllemeter, og kom til Vestfoldarkivet i 2013. Foruten forretningsarkivet, består materialet av 30 tegningsskap. Det er mye prosjektdokumentasjon (konstruksjoner), møte-referater, personaldokumentasjon, regnskap og fotografier. Store mengder materiale skal systematiseres og katalogiseres. Målet er å gjøre arkivet tilgjengelig for publikum i siste halvdel av 2020.

(Arkivet A-2166)

FRA TRE TIL PAPIR I SANDE

I Sandebukta i dag er det leiligheter ved vannkanten. Men i et helt århundre var det treforedlingsindustri på samme sted; to bedrifter som ga arbeid til hundrevis av mennesker. **Sande Tresliperi AS** kom først, allerede tidlig på 1900-tallet.

Opprettelsen av **Sande Paper Mill AS** i 1962 var et samarbeidsprosjekt mellom Sande Tresliperi AS og treforedlingsselskapet Reed International Ltd. i England. I august 1962 kom papirproduksjonen i gang for fullt. Fabrikken ble bygget for en produksjon på 30.000 tonn halvkjemisk bølgepapir basert på løvtre som hovedråstoff. Senere ble kapasiteten utvidet. Fra starten av var markedet gunstig, da det foregikk en økende produksjon av varer som trengte lett, solid emballasje for kortere og lengre transport. England var det viktigste markedet, men også Sveits, Tyskland og Frankrike var betydelige kunder.

(Arkivene A-1030 Sande Paper Mill AS og A-1029 Sande tresliperi AS)

I dag har begrepet «kortreist mat» blitt en trend, mens det før i tiden var den største selvfølgelighet. I 1960 spiste man alltid mat fra lokale produsenter, og **Vestfold Slakteri** var redningen for de som ikke produserte sin egen julemat. At smaken var god kunne husmødrene bekrefte. Fotoet finner vi i arkivet etter **Gilde Fellesslakteriet BA** – etablert i 1972 som et resultat av en rekke fusjoner innen slakteribedrifter i Norge.

Gilde-merket ble tatt i bruk som varemerke for norske kjøttprodukter allerede i 1964, og blir fortsatt brukt som merkevarer – i dag under Nortura AS, som har ansvar for produktutvikling, merkevarer og salg av Gilde-produkter. Arkivet etter Gilde Fellesslakteriet BA bevares i Vestfoldarkivet. Det eldste materialet er fra ca. 1930, fra den gang det het Vestfold Slakteri AL og Buskerud Slakteri AL.

(Arkivet A-1210)

Vel smurt!

Virksomheten til **Tube-fabrikken** startet opp i Oslo i 1942, da oppfinner Ringdal utviklet en patent for papirtuber. Tube-fabrikken ble flyttet til Hesby på Sem i 1947. Det året begynte man å produsere metall-tuber, og i 1967 ble det installert helautomatisk produksjonslinje for disse produktene. I dag produseres alle typer tuber og tube-caps, flip-top lokk, kapsler, små og mellomstore beholdere og tekniske produkter til elektronikkindustrien.

Tube-fabrikken har vært en viktig arbeidsplass for kvinner – og har sysselsatt mellom 70-80 personer på det meste. I dag holder virksomheten til på Vear i Vestfold.

Arkivet består i grove trekk av korrespondanse, personal-mapper, produksjonsdokumentasjon, regnskap, fotografier og avisutklipp. Arkivet er tilgjengelig på vår lesesal.

(Arkivet A-2339)

VERFTSINDUSTRI UNDER AVVIKLING

SKIPSBYGGING, OFFSHOREINDUSTRI OG NYE TIDER

Dette fotografiet er hentet fra Framnæsnytt i 1977. Bilde teksten lød den gangen «På vei ut Framnæsporten til velfortjent ferie sommeren 1977». Få år etter gikk fløytesignalet for siste gang.

Verftsindustrien har stått for mange viktige industriarbeidsplasser i Vestfold. I dag har verftene enten blitt lagt ned eller fått nye funksjoner. Men i arkivene er dokumentasjonen etter verftene bevart.

| TEKST: LONE KIRCHHOFF, Vestfoldarkivet |

Norge regnes for å være en av de fem store sjøfartsnasjoner i verden, og skipsbygging har vært en viktig næring for landet. De tre største innen skipsbygging i Vestfold var Framnæs i Sandefjord, Kaldnes i Tønsberg og Horten verft. I Vestfoldarkivet oppbevares arkivene etter de to store verftene i Sandefjord og Tønsberg.

FRA OPPGANG TIL NEDGANG

Verftsnæringen strekker seg over flere teknologiske epoker; fra seil til damp, over til motorskip og fram til oljealderen på 1970-tallet. Etterkrigstiden gav et løft for verftsindustrien. Behov for å bygge opp skipsflåten etter krigen og oppstart av en moderne offshorenæring ga mange nye oppdrag. Men etter hvert ble det vanskelig for industrien å drive uten blodrøde tall i regnskapene.

Nedgangen skyldtes usikre konjunkturer og konkurranse fra utlandet. Ordrettilgangen var synkende, og selv med flere store leveringer til offshorenæringen og økt samhandling mellom verftene, ble avviklingen på 1980-tallet en realitet. Et langt industrieventyr var slutt. De gamle verftsområdene fikk etterhvert nye funksjoner, og i dag kan det være vanskelig å finne spor etter næringen.

VERFTSHISTORIE I ARKIVET

Mer enn 450 hyllemeter arkiver er bevart etter Framnæs Mekaniske Verksted og Kaldnes Mekaniske Verksted. Arkivene inneholder en sammensatt og rikholdig dokumentasjon.

Brevvekslinger mellom verft og oppdragsgiver inneholder en omfattende teknisk dokumentasjon. Skipstegninger og spesifikasjoner kan sammen med et spennende fotomateriale gi oss innsikt i utviklingen over tid og en avansert ingeniørkunst. Det var ikke bare nybygging, ombygging og reparasjoner av skip verftene drev med. Industrien spesialiserte seg på å flere felt, og produserte spesialutstyr som gaffeltruck, landbruksmaskiner, stålmaster og kuleventiler.

I tillegg gir oversikter over ansatte og dokumentasjon av arbeidsprosesser oss et blikk inn i arbeidslivet på verftet.

VERFTSARKIV FRA TELEMARK

Nylig fikk Vestfoldarkivet et verdifullt tilskudd til verftsarkivene da arkivet etter Trosvik Verksted i Brevik ble overført hit. Det vil si rundt 100 hyllemeter med dokumenter, kontrakter, regnskap, tegninger og fotografier. Trosvik Slip & Verksted ble etablert i 1916 og gikk konkurs i 1986, 70 år senere.

Verkstedet bygget blant annet lektere, lastebåter, tankbåter og ikke minst en rekke kystruteskip. Trosvik hadde til sammen 141 nybyggprosjekter, hvorav 12 av ulike årsaker ikke ble realisert.

I 1974 hersket det fortsatt en viss optimisme for videre drift både i Sandefjord og Tønsberg.

Trosvik Slip & Verksted fikk etter hvert flere «ben å stå på». I 1930-årene ble verftet engasjert i utbyggingen av de store anleggene ved Herøya, og senere også med tankbygging og montering av smelteverksutstyr. I tillegg kom mange nye oppdrag i forbindelse med etableringen av petrokjemianleggene i Bamble på 1970-tallet. Trosvik overtok Øya Verksted i 1966 og Porsgrunn Mekaniske Verksted i 1971. Sistnevnte fikk navnet Porsgrunn Verft AS. De tre selskapene ble fra 1973 markedsført under navnet Trosvikgruppen, og ved 60-års jubileet tre år senere stod virksomheten for nesten 900 arbeidsplasser.

SAMARBEID VESTFOLD OG TELEMARK

Flere byggeprosjekter fra Trosvik ble gjennomført i samarbeid med både Kaldnes og Framnæs. Et eksempel er tankbåten «MT Hydro», hvor skroget ble bygget ved Kaldnes som byggenummer 215, men ferdigstilt ved Trosvik.

Fra 1971 gikk Trosvik verksted inn i oljeindustrien med bygging av flere borerigger – blant annet i samarbeid med Framnæs Mekaniske Værksted. Først ute var «DB 101 Norskald» som stod ferdig i 1973. Det var den første boreriggen som i sin helhet ble bygget i Norge. Norskald fant olje på Statfjordfeltet i blokk 33/8 den 17. mai 1974.

FRA OPPSLAGSTAVLA: Hentet fra Framnæsnytt 1978. Teksten den gangen var «Det ser ut til å være gode nyheter på oppslagstavlen. Fra venstre: Wilhelm Klaveness, John Kofoed, Chr. Fagervold, Egil Rabe Hansen, Oscar Fisher og Karl A. Førslund.» Men det var nok tvilsomt for i realiteten satte krisen i næringen sine varige spor, og oppsigelser og permitteringer ventet rett rundt hjørnet.

DÅRLIGE TIDER OG AVVIKLING

I 1974 hersket det fortsatt en viss optimisme for videre drift både i Sandefjord og Tønsberg. Skip ble levert, reparasjoner og utrustning av rigger ga jevn beskjeftigelse året rundt, men bare få år senere ble presset fra utlandet for stort og ordrebøkene ble slunkne. Det gikk kun få år før Framnæs og Kaldnes for alvor ble «innhentet av de dårlige tider» og måtte stenge portene for godt. Flere små og store bedrifter har ført den mekaniske industrien videre, men verftsindustrien i Vestfold er og blir et avsluttet kapittel.

På de neste sidene skal vi følge utviklingen av området på Kaldnes i Tønsberg. Fra bedding til bolig.

KILDER:

- Arkivet etter Kaldnes AS (A-1920)
- Arkivet etter Framnæs Mekaniske Værksted (ARS-A-1318)
- Arkivet etter Trosvik Verksted AS
- Kaldnes Blink og Framnæs Nytt
- «Båter bygd og levert ved Trosvik Verksted – og litt fra verkstedets virksomhet fra 1916 til 1986», Årbok fra Brevik Historielag 1998, Brevik 1998.

Arkivet til Marinens Hovedverft (1864 – 1968), samt Horten Verft AS (1968 – 1986) er kun i begrenset omfang bevart og oppbevares i Riksarkivet.

Flytekranen «OLE 1» avbildet i Framnæsnytt, desember 1974.

**FRA BEDDING
TIL BOLIGER**
SKIPSVERFTET PÅ
KALDNES I TØNSBERG

I 1899 ble Kaldnes Patentslip og Mekaniske Værksted etablert på Nøtterøysiden av Tønsberg kanal. Siden den gang har området vært preget av verftets skiftende aktivitet. I dag er industrien erstattet av boliger. Beddingen er erstattet av moderne boligkomplekser.

KALDNES FØR:

Fotografiet er tatt fra Lindahlplan på 1970-tallet og viser verftets markante plass i byens skyline. Fra venstre ser vi støperiet som i dag er konsertlokale, videre står Riggerloftet som ble flyttet til kystkultursenteret. Vi ser flere store kraner og verkstedbygningers som er klare for oppdrag. Og minst ser vi konturen av to store tankskip under konstruksjon. Fotograf ukjent.

Med arkivet etter AS Kaldnes, som er avlevert til Vestfoldarkivet, fulgte en betydelig fotosamling. I denne samlingen kom jeg over et foto som antakelig er tatt midt på 1970-tallet. Fotografen må ha stått på Lindahlplan, det som i dag på folkemunne kalles for «Viking-odden», og har hatt fokus på Kaldnes-siden av brygga i Tønsberg. På bildet ser vi hvor markant verftsindustrien var i bybildet den gangen. Store industribygg, skipskrog og flere kraner med flytekranen «Ole 1» i sentrum, var den gangen byens skyline i stål, jern og betong. I dag er det boligblokkene langs kanalen som har tatt over, og hvem skulle tro at alt fra hvalbåter til borerigger ble bygget her noen år tilbake?

SKIFTENDE TIDER

Kaldnes Patentslip og mekaniske Værksted sitt første byggenummer stod ferdig i 1907, åtte år etter etableringen i 1899. Det var passasjerbåten «Alpha», bygget for Tønsberg og Omegns Dampskipsselskap. I årene som fulgte endret virksomheten seg fra dampskip, via flere teknologiske epoker, til produksjon av rigg og supplyutstyr på 1980-tallet.

Fra 1913 til 1920 ble byggeprisene for skip syv doblet, men i 1921 sank de plutselig til en tredjepart. De neste årene gikk Kaldnes med et økende underskudd. En rekonstruksjon av selskapet i 1934 gav imidlertid nytt håp. Snuoperasjonen lyktes, og Kaldnes kunne nå satse

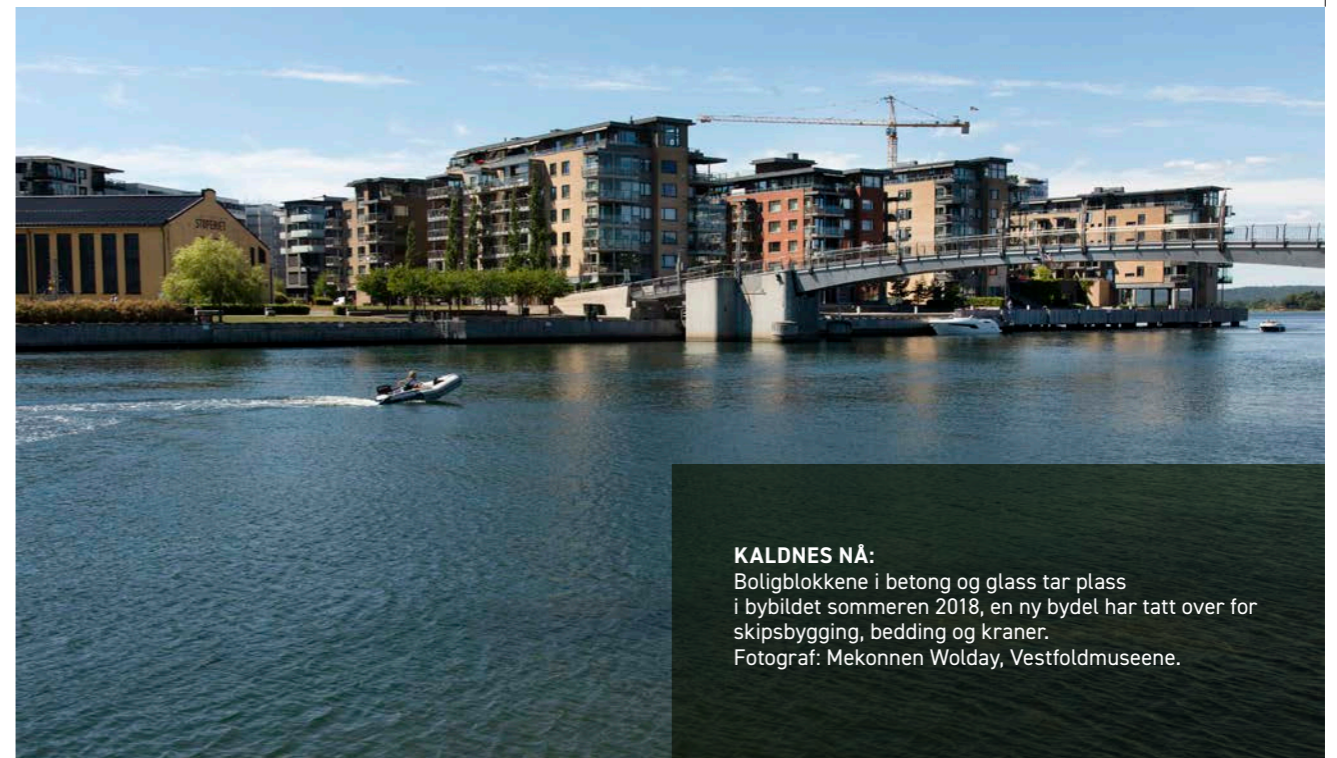
på bygging av større skip, man gikk over til helårsdrift, som gav mulighet for en mer langsiktig og planmessig drift.

Da behovet for gjenoppbygging av handelsflåten kom etter 1945 visste bedriften å dra nytte av markeds-situasjonen. Fra 1970 ble det slutt på reparasjonsvirksomheten, og verftet spesialiserte seg på nybygg. I en periode var bedriften førende innen leveringer til offshoreindustrien. I 1983 leverte verftet byggenummer 219; boreriggeren «Ross Isle» – det største enkeltoppdrag i verkstedets historie.

BEHERSKET OPTIMISME

På 1970-tallet kom skipsindustrien under press, men i Tønsberg rådet en behersket optimisme. Kaldnes hadde fått flere store ordrer på tankskip, blant annet fra rederiet A. P. Møller, og med store nybyggprosjekter på gang holdt arbeidsstokken seg stabil. I 1974 hadde Kaldnes-konsernet mer enn 2000 ansatte, inkludert datterselskapene Jarlsø Fabrikker og Jarlsø Verft. Kaldnes alene stod for 1500 av de ansatte.

Også utbedringer på verftsområdet ble satt i gang, sveisehallen ble bygget om, og ikke minst ble kapasiteten på beddingen forbedret blant annen ved en forlengelse av beddingporten. Ved denne utvidelsen var det nå mulig å ha to skip under konstruksjon samtidig. Østre og vestre beddingport kunne uavhengig av hverandre åpnes ved sjøsetting, samtidig fikk man to nye 60-tonns kraner.

KALDNES NÅ:

Boligblokkene i betong og glass tar plass i bybildet sommeren 2018, en ny bydel har tatt over for skipsbygging, bedding og kraner. Fotograf: Mekonnen Wolday, Vestfoldmuseene.

DEN VIKTIGE FLYTEKRANEN

Kapasiteten til verftets kraner var avgjørende for hvor store byggeprosjekter det var mulig å gjennomføre, og flytekranen var nok den mest sentrale. Kaldnes fikk sin første flytekran så tidlig som i 1926. Den kom fra Lübeck i Tyskland og ble først erstattet i 1974 med et betydelig større kranfartøy. Kranen het «Ole 1», og hadde gjennom en årrekke vært en del av bybildet i Sandefjord. «Ole 1» hadde en litt broket bakgrunn. Den ble bygget i 1910 ved Fredrikstad Mekaniske Verksted for Marinens hovedverft, men ble tatt som krigsbytte i Horten i 1945, og senket samme år under et alliert flyangrep. Vraket ble siden hevet og solgt til Framnæs, som utbedret pongtongene og konstruerte en tidsriktig flytekran med en løfteevne på 120 tonn.

Etter hvert fikk Framnæs også flere store bestillinger på borerigger sammen med Trosvik-gruppen og måtte gå til anskaffelse av ny kran med en nesten fordoblet løfteevne. «Ole 1» ble lagt ut for salg, og Kaldnes kjøpte den. Vinteren 1975 seilte «Ole 1» inn Tønsbergfjorden, la til ved Kaldnes, fikk navnet «Båsen», og gjorde tjeneste helt fram til verftets siste stabelavløp i 1992.

VENDEPUNKT

Optimismen på verftet tok slutt siste del av 1970-tallet, og selv med en betydelig satsing på flere nisjeprodukter og store leveringer av gaffeltrucker, gikk det mot avvikling. Året 1985 ble et vendepunkt for Kaldnes, bedriften ble omstrukturert og fikk navneendring til Kaldnes AS. Siste stabelavløp var i 1992 med leveringen av skroget

til bilfergen Trondheim. Avviklingen av Kaldnes AS startet i 1993, og i 1994 ble deler av bedriften kjøpt opp av nederlandske Heerema Fabrication Group.

I årene etter var det planlegging og etablering av en ny bydel langs kanalen som tok over. Bedding, dokker og kraner ble etter hvert skiftet ut med boligblokker.

Det er ganske tankevekkende hvor totale endringene har blitt.

KILDER:

- Arkivet etter Kaldnes AS (A-1920).
- Kaldnes Blink 1970 – 1980.

LOKALKJENNSKAP?

Fotosamlingen er dessverre bare delvis ordnet, det vil si bare delvis systematisert, og kan dermed være vanskelig å finne fram i.

Har du lokalkjennskap og lyst til å jobbe frivillig hos oss med ordning av fotomateriale er du velkommen til å ta kontakt med Vestfoldarkivet.

TAU OG FORTØYNINGER FRA TØNSBERG

Scanrope nedlagt

En av landets eldste industribedrifter er lagt ned etter 221 års drift. Bedriften har produsert tauverk til seilskuter og hvalfangst, og fortøyninger til tankskip, trålerflåten og oljeindustrien.

| TEKST: MARIT SLYNGSTAD, Vestfoldarkivet |

Scanrope startet opp allerede i 1796, da som Tønsberg reperbane. Bak sto den unge, ambisiøse Mathias Samuelsen Føyn (1756–1820), reder og skipper med teft for forretninger, som også var eier av Teie hovedgård.

FART I SEILENE PÅ 1700-TALLET

I siste halvdel av 1700-tallet var det gode tider for norsk skipsfart. Tønsberg tjente gode penger på trelasteksport og fraktfart, og behovet for tauverk var stort. De få repslagerne som allerede var i byen greide ikke å dekke etterspørselen. Derfor opprettet Mathias Føyn Tønsberg reperbane på egen eiendom på Kaldnes ved Tønsberg. Han hadde neppe tenkt seg at livsverket skulle overleve i over 220 år.

BEDRIFT MED EVNE TIL OMSTILLING

Virksomheten har i disse årene vist stor evne til omstilling, men i 2017 satte internasjonale konjunkturer stopper for ståltauproduksjonen i Tønsberg; nemlig nedgangen i oljenæringen.

Tønsberg reperbane produserte fra starten av tauverk til seilskutene. Deretter skapte hvalfangsten et stort marked

for bedriften. Hvalskytterne stilte store krav til tauverkets kvalitet og føringsevne og bedriften var lenge ledende på dette feltet.

Etter krigen og utover oppstod behov for fortøyninger av stadig større tankskip. Og med nye og større ståltau-maskiner, nye trådkvaliteter og nye taukonstruksjoner, ble trålerflåten i 1960- og 70-årene viktig for bedriften. I de siste 50 årene dominerte leveranser til oljeindustrien.

ARKIVET – NØKKELEN TIL HISTORIEN

Arkivet etter Tønsberg reperbane / Scanrope AS er avlevert til Vestfoldarkivet i flere omganger. Samarbeidet om å sikre arkivet etter den tradisjonsrike bedriften begynte i 2000. Til sammen utgjør det historiske arkivet 130 meter med dokumentasjon.

Materialet forteller om utviklingen fra en håndverksbedrift til en moderne industrivirksomhet. Ved siden av den administrative delen, inneholder arkivet mange fotografier.

KILDE: Arkivet etter Scanrope AS, A-1111

1. REPERBANEN TATT FRA TEIE HOVEDGÅRD I 1892

På grunn av av de store arealene som reperbanene la beslag på, ble de gjerne anlagt i utkanten av byene. Dette bildet er tatt fra Teie hovedgård i mai 1892, og vi kan se et landlig Kaldnes på Nøtterøysiden. Sommeren 1891 brant reperbanen ned. På den tiden var det om lag 50 ansatte. Gjenoppbyggingen ble satt i gang umiddelbart, og allerede i januar 1892 var driften i gang igjen. Langbanen hadde blitt utvidet fra 250 meter til 320 meter. Fotograf: Th. Larsen

2. ARBEID MED TAUVERK

Tønsberg reperbane produserte fra starten av tauverk til seilskutene. Deretter skapte den eventyrlige hvalfangsten et stort marked for bedriften. Etter krigen oppstod behov for fortøyninger av stadig større tankskip. Med nye og større ståltau-maskiner, nye trådkvaliteter og nye taukonstruksjoner, ble trålerflåten i 1960- og 70-årene viktig for bedriften. I de siste 50 årene dominerte leveranser til oljeindustrien. Bildet er trolig tatt i 1947. Fotograf: Stage-Foto AS.

3. LOSSING AV HAMP

Bildet er trolig tatt i 1947. Fotograf: Stage-Foto AS.

4. SLAGNING AV TROSSER

I bedriftens levetid skjedde det store forandringer i produkter og fremstillingsmåter. Men håndverket lå hele tiden til grunn. Bildet tatt i langbanen; to menn slår store trosser som skal brukes på skip. Ca. 1950. Fotograf ukjent.

5. KVINNEARBEIDSPASS

Reperbanen var en viktig arbeidsplass for kvinner. Bildet viser kvinner i spinneriet, 1910. Arkivet inneholder spinneribøker med navn på den enkelte kvinne, daglig arbeidsmengde, antallet arbeidstimer m.m. Fotograf: Th. Larsen

Historiske fotografier på nett

Bildet er tatt i tilskjæreriet ved Sandefjord Skofabrik AS. Fotograf Odd Bryn, år ukjent. Sandefjord Skofabrikk var en av de første til å avlevere sitt historiske arkiv til Vestfoldarkivet og arkivet inneholder flere interessante fotografier.

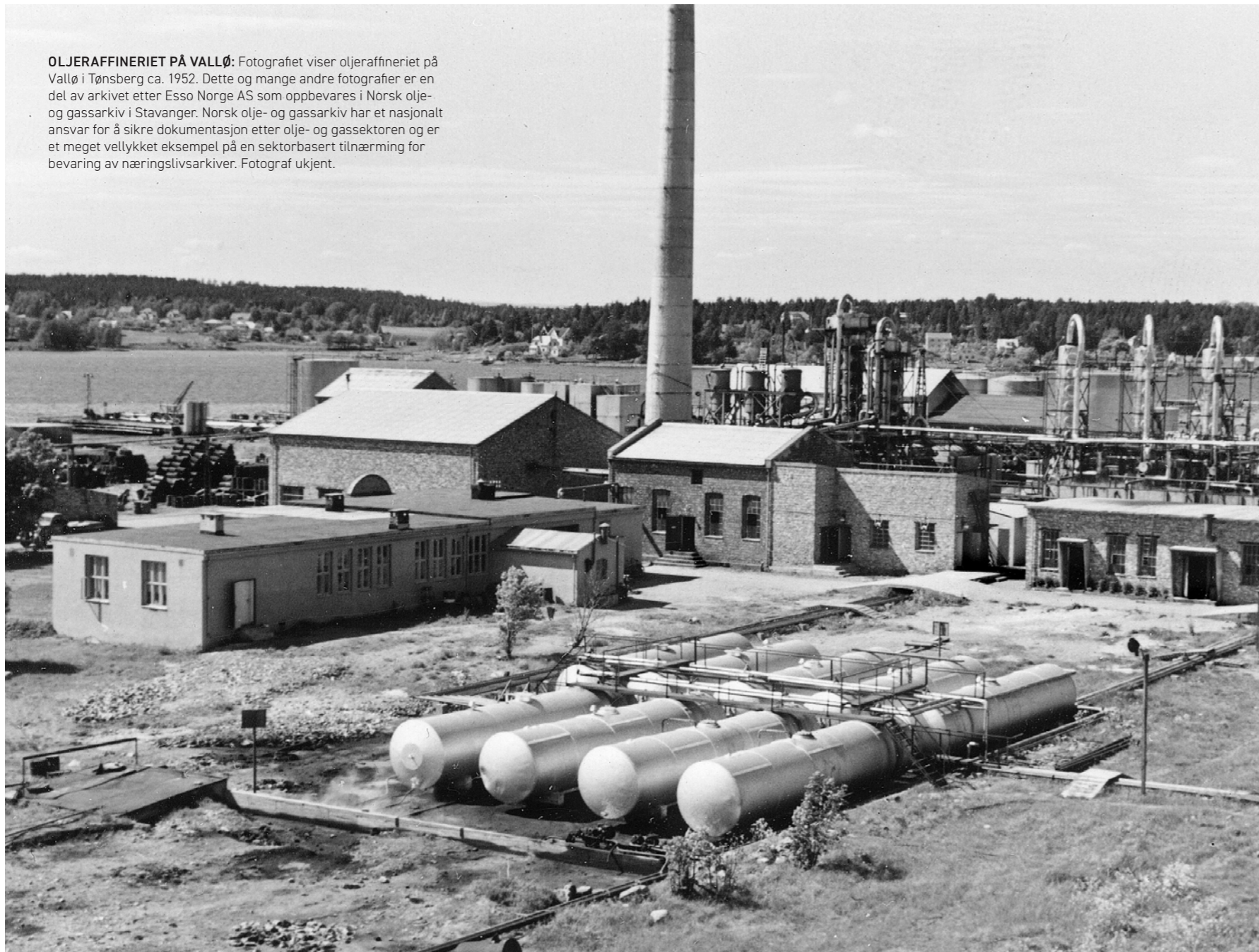
Sandefjord Skofabrik AS med varemerket National ble grunnlagt i 1908. Produksjonen ble flyttet til utlandet fra 1998, men Sandefjord Skofabrikk eksisterte fram til 1. juni 2018 da de fusjonerte med Bekken og Strøm AS.

Vestfoldarkivet har arbeidet for å øke tilgangen til historiske foto. Arkiver og foto fra de fleste bedriftene omtalt i dette nummeret av Arkivert er tilgjengelig via Arkivportalen.no. Bildene er lagt ut i høy oppløsning og med så fri lisens som mulig.

Sektorbasert bevaring

NY METODIKK FOR BEVARING AV NÆRINGSGLIVSARKIVER

OLJERAFINERIET PÅ VALLØ: Fotografiet viser oljeraffineriet på Vallø i Tønsberg ca. 1952. Dette og mange andre fotografier er en del av arkivet etter Esso Norge AS som oppbevares i Norsk olje- og gassarkiv i Stavanger. Norsk olje- og gassarkiv har et nasjonalt ansvar for å sikre dokumentasjon etter olje- og gassektoren og er et meget vellykket eksempel på en sektorbasert tilnærming for bevaring av næringslivsarkiver. Fotograf ukjent.

Olje- og gassektoren har allerede brukt den nye metodikken som dreier seg om et aktivt samarbeid mellom arkivinstitusjonene og næringslivet selv med utgangspunkt i spesifikke sektorer i samfunnet. Nå skal den metodikken prøves ut i andre næringer.

| TEKST: INGRID NØSTBERG, Vestfoldarkivet |

Privat aktører er, i motsetning til offentlige virksomheter, ikke pålagt å avlevere sine arkiver til noen arkivinstitusjon. Bevaring av privatarkiver er basert på frivillighet, noe som gjør bevaringsarbeidet utfordrende. Privatarkiver utgjør sammen med offentlige arkiver et viktig bidrag til det samlede kildetilfanget, og medvirker til at vi oppnår en balansert og samlet samfunnsdokumentasjon. Gode strategier og samarbeid for bevaring av privatarkiver er derfor nødvendig.

BETYDNINGEN AV NÆRINGSGLIVSARKIVER

Arkiver etter bedrifter og organisasjoner i næringslivet utgjør en viktig del av den samlede samfunnsdokumentasjonen og har sammen med andre arkiver en selvskreven plass som del av «nasjonens hukommelse». Mange bedrifter har vært «hjørnesteiner» i lokalsamfunn og har hatt betydning for både det sosiale og kulturelle livet i tillegg til den rent økonomiske betydningen. Det er derfor viktig at arkiver etter næringslivet sikres for ettertiden, slik at vi får bedre mulighet til å studere og forstå det norske samfunnet i nær og fjern fortid.

BEDRIFTSARKIVER – SPESIELLE UTFORDRINGER

Det er spesielle utfordringer knyttet til bevaring av bedriftsarkiver. Dette gjelder særlig finansieringen av bevaringsarbeidet. Bedriftsarkivene er ofte svært omfangsrike, og arbeidet med innsamling, systematisering og tilgjengeliggjøring av arkivene er dermed kostbart. De krever også stor plass i bevaringsinstitusjonenes magasiner.

Arkivene kommer dessuten ofte til bevaringsinstitusjonene først lenge etter at bedriften er nedlagt, og dermed er det sjelden mulighet for finansiell støtte til bevaringsarbeidet. De offentlige ressursene til dette arbeidet er også meget begrenset. Det er derfor svært krevende for arkivinstitusjonene å motta store næringslivsarkiver hvis ikke bedriften selv kan stille med midler. Dette er bakgrunnen for at det norske arkivmiljøet er i ferd med å prøve ut nye metoder for bevaring av arkiver etter næringslivet.

SUKSESSEN NORSK OLJE- OG GASSARKIV

I 2014 ble Norsk olje- og gassarkiv (NOGA) etablert av Arkivverket som et treårig pilotprosjekt. NOGA ble drevet med utgangspunkt i Statsarkivet i Stavanger og representerte en helt ny tilnærming for bevaring av næringslivsarkiver. Målsetningen var hovedsakelig å se om det var mulig å forbedre, og ikke minst finansiere, privatarkivarbeidet gjennom en målrettet innsats i samarbeid med én bestemt næringssektor. Prosjektet baserte seg på det mangeårige arbeidet ved Statsarkivet i Stavanger med olje- og gassektoren, og ble ledet fra statsarkivet. Etter prosjektperioden ble NOGA innlemmet i Arkivverkets linjeorganisasjon som et prioritert satsingsområde.

Forretningsideen til NOGA baserte seg på at bevaringen av arkivene fra sektoren skulle være et spleiselag der næringslivet selv bidro i stor grad. Man innledet samarbeid med eksisterende bedrifter med finansielle muligheter og inngikk avtaler for å sikre arkivene for ettertiden. Arkivverket stilte kontorlokaler, magasinplass, infrastruktur og ett årsverk til rådighet. Næringslivet selv finansierte ordning, tilgjengeliggjøring og til en viss grad betjening av arkivene. Inntil fem årsverk ble i løpet av prosjektperioden til enhver tid finansiert på denne måten.

Prosjektet var en suksess. Det ble i løpet av prosjektperioden tatt imot til sammen 1200 hyllemeter papirarkiver etter diverse aktører, det er bevart digitalt skapt arkivmateriale fra i alt 20 systemer, det er digitalisert ca. 75 000 dokumenter og ca. 3500 fotografier (det meste er lagt ut på Digitalarkivet). Alle arkiver er katalogisert og ligger tilgjengelige på Arkivportalen. no. I tillegg har NOGA etablert et tett samarbeid med universitetene om tilrettelegging av kildemateriale for studenter og forskere. NOGA har også initiert etablering av et internasjonalt faglig nettverk for oljearkiver; European Oil and Gas Archives Network (EOGAN).

En helt avgjørende faktor for at prosjektet lyktes var det tette samarbeidet med næringen selv. Næringen ble ansvarliggjort og bidro både med finansiering og bransjekunnskap. Til gjengjeld har næringen fått en sikker oppbevaring av sine arkiver og en enklere tilgang på både kort og lang sikt. Bedriftene har også fått en bedre mulighet til å bruke arkivene sine, både til intern kultur- og identitetsbygging og som verktøy i eksterne merkevare- og omdømmebygging.

LARVIKITTINDUSTRI:

Larvikitt er en særegen naturstein som kun forekommer i Larviksområdet i Vestfold. Det blå fargespillet gjør den meget attraktiv bl.a. som fasadestein på signalbygg, og larvikitt er ikke uten grunn kåret til Norges nasjonalbergart.

Vestfoldarkivet har tatt initiativet til et prosjekt med mål om at det opprettes et Norsk bergindustriarkiv. Larvikittindustrien og andre former for bergindustri er viktige næringer som det vil være av stor verdi å sikre dokumentasjonen etter for ettertiden.

Bildet er fra larvikittbruddet på Håkestad i Tjølling (Larvik Granite). Foto: Sven Dahlgren.

BYGGERÅSTOFFER:

Byggeråstoffer som pukk, sand og grus utgjør en vesentlig del av den norske bergindustrien. Statistikk gjennom flere år viser at hver nordmann i gjennomsnitt forbruker mer enn 10 tonn byggeråstoffer årlig! Bergindustrien er en «tung» næring med behov for korte transportetapper. Næringen er derfor godt spredt utover hele landet. De største bergindustriflykene målt etter omsetning er Rogaland, Nordland, Møre og Romsdal og Vestfold.

Bildet er fra Åsmund Bergs pukkverk på Fokserød. Foto: Sven Dahlgren.

NORSK SJØMATARKIV

I 2017 ble det nedsatt en arbeidsgruppe i regi av SAMDOK-prosjektet (et formalisert samarbeid mellom Arkivverket og den øvrige arkivsektoren) for å utrede mulighetene for å videreføre erfaringene fra Norsk olje- og gass arkiv til andre næringer. I utgangspunktet kan trolig de fleste sektorer egne seg for en slik tilnærming for bevaringsarbeidet. Den avgjørende faktoren for om det vil lykkes vil alltid være at næringen selv ønsker det.

Sjømatnæringen er en av de viktigste eksportnæringene i landet og er i sterk vekst. I 2018 ble derfor prosjektet Norsk sjømatarkiv etablert. Prosjektet ledes fra ArkiVest, som organisatorisk er tilknyttet Bergen byarkiv, med Arkivverket som aktiv støttespiller.

NORSK BERGINDUSTRIARKIV

En annen næring som ble løftet fram som egnet for en sektorbasert bevaring var bergindustrien. Næringen bidrar vesentlig til norsk verdiskaping og er av stor betydning for et moderne samfunn med behov for mineraler til mange formål. Den har lange historiske

røtter, og mange lokalsamfunn er i sin tid bygget opp rundt bergverk. Bergindustrien er også godt spredt rundt om i landet. Vestfold er det femte største bergindustrifylket målt etter omsetningsverdi.

En helt avgjørende faktor for at prosjektet lyktes var det tette samarbeidet med næringen selv.

På bakgrunn av dette har Vestfoldarkivet tatt initiativ til å starte et forprosjekt med mål om å etablere Norsk bergindustriarkiv. Arkivverket deltar også her som aktiv støttespiller. Arbeidet er i startfasen, og det er i skrivende stund for tidlig å konkludere med om man vil lykkes eller ei. Også her avhenger det av tilstrekkelig interesse fra næringen selv. Det er foreløpig god grunn til optimisme, og vi søker samarbeid med både næringens egen interesseorganisasjon Norsk Bergindustri og

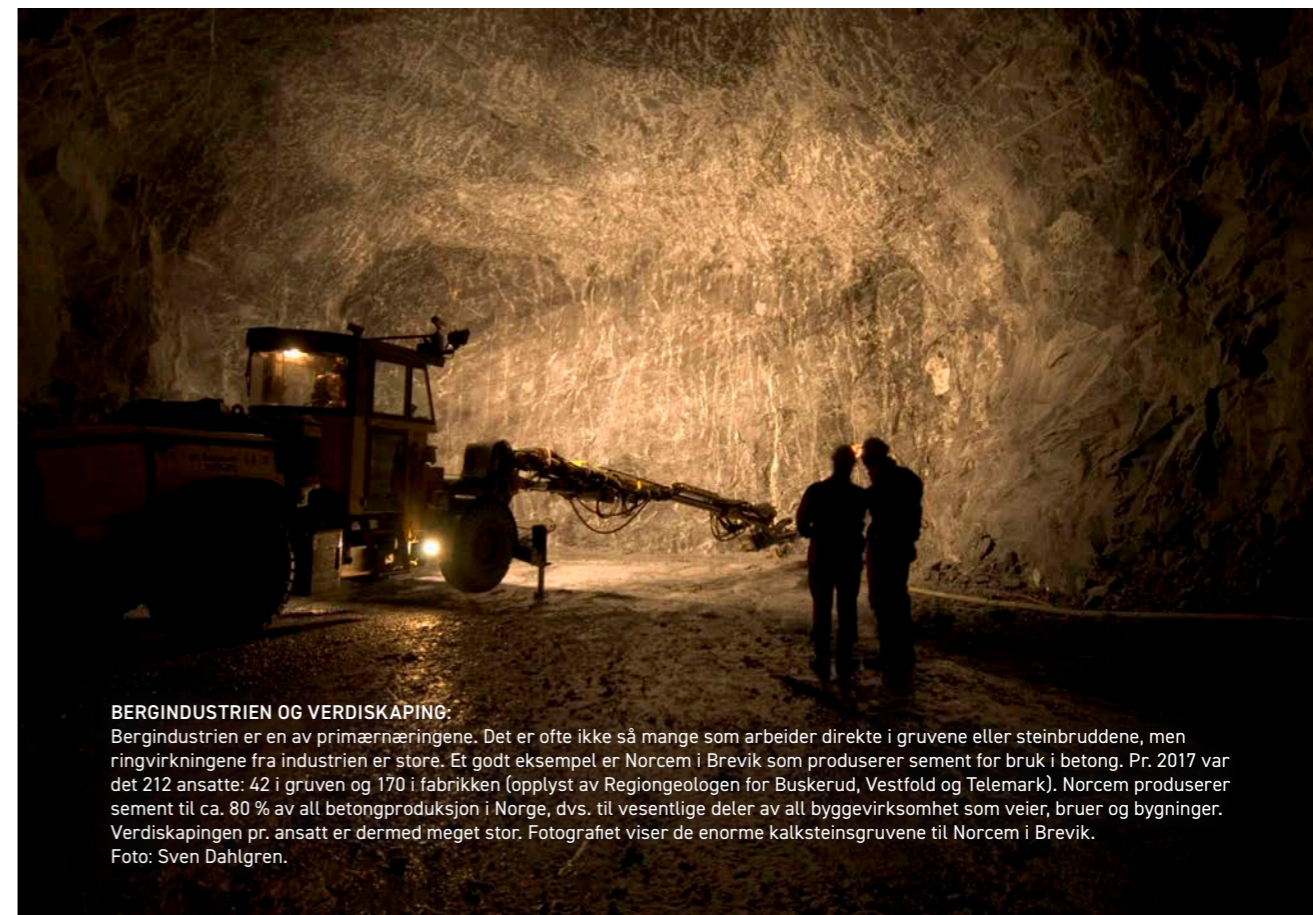
relevante arkivinstitusjoner og museer i det videre arbeidet.

NY FREMTID NÆRINGSLEVLIVSARKIVER?

Opprettelsen av Norsk olje- og gassarkiv, og oppstarten av de to prosjektene for sjømatnæringen og bergindustrien, kan være opptakten til en mulig ny organisering av bevaringsarbeidet knyttet til næringslivsarkiver. Kanskje kan denne tilnærmingen danne grunnlag for større nasjonale overbygninger; kanskje ser vi etter hvert konturene av et Norsk næringslivsarkiv?

KILDER:

- Torkel Thime, «Nettverk for arkiv i næringssektorer», Samdok-rapport Priv 2017_4.
- Janet Birkedal Martin, «Norsk olje- og gassarkiv. En sektorbasert samfunnsdokumentasjon», Norsk arkivforum nr. 23, 2017
- «Sektorbasert samfunnsdokumentasjon. Rapport fra pilotprosjektet Norsk olje- og gassarkiv» Prosjektrapport fra Statsarkivet i Stavanger, Arkivverket 2016
- Norsk olje- og gassarkiv
- Norsk sjømatarkiv

BERGINDUSTRIEN OG VERDISKAPING:

Bergindustrien er en av primærnæringene. Det er ofte ikke så mange som arbeider direkte i gruvene eller steinbruddene, men ringvirkningene fra industrien er store. Et godt eksempel er Norcem i Brevik som produserer sement for bruk i betong. Pr. 2017 var det 212 ansatte: 42 i gruva og 170 i fabrikk (opplyst av Regiongeologen for Buskerud, Vestfold og Telemark). Norcem produserer sement til ca. 80 % av all betongproduksjon i Norge, dvs. til vesentlige deler av all byggevirksomhet som veier, bruer og bygninger. Verdiskapingen pr. ansatt er dermed meget stor. Fotografiet viser de enorme kalksteinsgruvene til Norcem i Brevik. Foto: Sven Dahlgren.

Sølvvaren i Tønsberg

SPESIELL BEDRIFT
TIL SPESIELLE ANLEDNINGER

ANNO 1915: Th. Martinsens fabrikkbygning i Anders Larsens gate i Tønsberg, fotografert i 1915. Fotograf ukjent.

Familiebedriften AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk i Tønsberg produserer håndverk i edelt metall og kvalitet; som ordførerkjeder, kongepokaler, OL-medaljer og bestikk til hverdag og fest. Det historiske arkivet er trygt bevart i Vestfoldarkivets magasin.

| TEKST: MARIT SLYNGSTAD, Vestfoldarkivet |

Ikke alle eksisterende bedrifter har like lang fartstid som AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk, som ble etablert i 1883. Bedriften har alltid vært familiedrevet, og i dag er det femte generasjon som leder an. Sølvvarefabrikken, eller Sølvvaren, som den gjerne blir kalt på folkemunne, ligger sentrumsnært i Anders Larsens gate 15 – like ved sykehuset i Tønsberg og noen få minutters gange ned til bysentrum. Her har den ligget siden 1907.

FRA GULLSMEDVERKSTED TIL FABRIKK

AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk ble grunnlagt av gullsmed Thorvald Marthinsen. Marthinsen var født i Skiptvedt i 1855. Som 13-åring begynte han i gullsmedlære i Sarpsborg. 15 år senere etablerte han seg i Tønsberg, der han startet AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk i 1883. I vel 20 år lå gullsmedverkstedet hans i forbindelse med detaljhandel i Storgaten.

I begynnelsen ga forretningen arbeid til Marthinsen selv og en læregutt. Etter hvert gikk han over til fabrikkmessig fremstilling av skjeartikler, og i 1907 oppførte han sølvvarefabrikken i Anders Larsens gate 15, hvor det i årenes løp ble foretatt flere større utvidelser.

Omkring første verdenskrig beskjeftiget fabrikkens 70 personer og brukte om lag fire tonn sølv årlig. I 1910 ble sønnen Axel Marthinsen tatt opp i firmaet, og han hadde i en årrekke ledelsen i firmaet.

Etter hvert foretok bedriften større utvidelser og moderniseringer, samtidig som den gikk over til ren fabrikk- og engrosvirksomhet. Gullsmed Axel Marthinsen døde i 1941, og eldstesønnen Frithjof Marthinsen overtok lederskapet. Både Frithjof og hans brødre Rolf og Axel Thorvald var alle utlærte gullsmeder.

De to sistnevnte var også med i ledelsen av firmaet. AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikks overgang til aksjeselskap fant sted i forbindelse med at Axel

Marthinsens enke, Fredrikke, døde i 1957. Hun hadde sittet som eneeier av bedriften etter mannens død. Arvingene som overtok Sølvvaren som aksjeeiere var Fredrikke og Axel Marthinsens barn, med Frithjof Marthinsen som disponent. Frithjof Marthinsens sønn Thorvald overtok stillingen som verksmester i 1979, og ble administrerende direktør fra 1993 – en stilling han fortsatt innehar. I dag er femte generasjon fullt involvert i virksomheten; Thorvalds datter Mathilde er ansatt som markedssjef.

KLASSISKE MØNSTRE OG MODERNE DESIGN

Bestikk, pokaler, medaljer, lysestaker, ordførerkjeder og bestikk er noe av det som produseres på Sølvvaren i Tønsberg. Å kalle virksomheten for fabrikk er noe misvisende, for mye av produktfremstillingen er rent håndverksarbeid. De ansatte er spesialutdannet i et håndverksfag som krever mange års erfaring og opplæring. Bedriftens stifter Thorvald Marthinsen og alle hans etterkommere har vært fullt utdannede gullsmeder, et håndverksfag som krever stor ferdighet og kunstneriske evner.

Produktene reflekterer en historie av norsk kultur og tradisjon. Gjennom flere generasjoner Marthinsen har virksomheten lyktes i å ta vare på tradisjonsrik håndverkskunst og arv. Dette kombineres i dag med rene linjer og tidløs estetikk.

ETTERSPURTE PRODUKTER

Bestikkartikler har alltid hatt stor betydning for Sølvvaren. Flere av bedriftens mønstre, skapt av dens egne designere, har i årenes løp vært en av de mest etterspurte i landet, og de er også viktige som eksportvare. Foruten å levere varer til det innenlandske markedet gjennom landets gullsmeder samt til hoteller, restauranter etc., eksporterer firmaet også til Sverige, USA og Canada. Sølvvarens nettside med bestillingsmulighet, gir imidlertid forbrukere over hele verden.

Visste du at kongepokalene som deles ut til cupvinneren i fotball har blitt produsert hos Th. Marthinsen

KJÆR KONGEPOKAL: Kongepokalen med kong Harald Vs monogram. Under kong Haakon VII hadde ble det laget ulike varianter av kongepokalen. Da kong Olav V overtok i 1957, fikk pokalen det utseende vi kjenner i dag. Pokalen er 21 cm høy og veier omtrent 330 gram. Fotograf: Bjørn Harstad

Visste du at kongepokalene som deles ut til cupvinneren i fotball har blitt produsert hos Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk siden tronskiftet i 1957?

siden tronskiftet i 1957? Bedriften produserer faktisk omkring 100 kongepokaler i året. Kongepokalen er noe av det gjevreste troféet som deles ut under norske mesterskap i en rekke idretter.

Sølvvaren lager også andre produkter til norsk idrett, som plaketter, medaljer og troféer av ulikt slag. Og kanskje det gjevreste av alt; Th. Marthinsen leverte medaljene både til de olympiske vinterleker i Oslo i 1952 og på Lillehammer i 1994.

DET HISTORISKE ARKIVET

Bedrifter som har vært i en families eie over lang tid er seg ofte sin historie bevisst. Th. Marthinsen var således en av de første bedriftene i Vestfold som ønsket å bevare sitt eldste materiale for fremtiden. De avleverte sitt historiske arkiv til Vestfoldarkivet i 1998. Willy Bredesen (1918-2006) var en sentral skikkelse her. Han begynte som løpegutt for fabrikk tidlig på 1930-tallet, gjorde intern karriere, og var ansatt i bedriften i hele sitt yrkesaktive liv. Bredesen bidro med sin kunnskap når Vestfoldarkivet skulle systematisere arkivet.

Arkivet dokumenterer blant annet den tekniske og håndverksmessige siden av produksjonen, og strekker seg fra oppstarten i 1883 frem til 1995. Arkivet inneholder videre i underkant av 1000 fotografier. Arkivkatalogen gir en god oversikt over hvilke fotografier som finnes. Positivene er delt inn etter motiv med følgende hovedinndeling: Bygninger og lokaler, produksjon (derunder ansatte i produksjonssituasjoner, produkter og motiver som grunnlag for produksjon), ansatte, utstillinger/reklame og landsmøtefotografier. Arkivet inneholder også filmer, en god del negativer, dias og glassplater. Filmene er for det meste kinoreklamer – 29 i alt, den eldste fra 1908.

FRA PRODUKSJONEN: Produksjon av flotte lysestaker i sølv pågår. År ukjent. Fotograf: Odd Bryn.

KILDER:

- Arkivet etter AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk (A-1037)
- Mitsem, Sverre...så edelt et malm. Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk 1883-1983, Cicero Tønsberg 1983
- www.thmarthinsen.no

Saba

– FOR ET ENKLERE KVINNELIV

«Aktieselskapet Saba er et ansvarlig selskap med det formål å drive fabrikkvirksomhet og hva dermed står i forbindelse». Slik startet i 1946 den formelle historien om sanitetsbindet «Saba» og de mange produktene som kom til å lette livet til kvinner.

et uthus i Søndre Slagen utenfor Tønsberg hadde Arne Gravidahl og Gunnar Nissen Brager året før startet produksjon av engangsbind. På landsbasis så man tilsvarende spede tiltak, men kvinner flest laget bindene sine selv; strikket, heklet eller sydde dem. Tekstilene ble brettet og festet med nåler eller spenner, til undertøy og strømpebånd og belter. Men bindene var lite funksjonelle; holdt dårlig på blodet, på fasongen og var ubehagelige. Dessuten skulle de vaskes og strykes – og skjules. Å håndtere «det månedlige» var en vrien oppgave.

SABA DE LUX

Bedriftsledelsen i Saba så at det var stort potensiale i produktet sitt, om bare kvinnene ville gå over fra de hjemmelagede. Det første bindet til Saba var ikke epokegjørende; en bindkjerne i hva man kalte cellvat, med et strikket nett av cellulosegarn. Produksjonen var liten og lignet andre engangsbind på markedet. I tillegg var det utfordrende å få tak i råvaren.

Men Arne Gravidahl søkte nye løsninger, og ved hjelp av Sabas nye verksmester og tusenkunstner, Sverre Syvertsen, ble det utviklet en ny produksjonsteknikk med andre råvarer. Nyvinninger er ofte resultat av kjedelige omstendigheter; en brann i mars 1952 medførte ny maskinpark og lokaler – og nyvinningen «Saba de Lux – bindet med bomull», et mye bedre produkt enn konkurrentene tilbød. Optimismen var stor, og man begynte å markedsføre engangsbindet.

FRA HYSJ-HYSJ TIL FORSØKSVIS ÅPENHET

På den tiden snakket man ikke høyt om menstruasjon, det var høyst upassende. Jenter var uvitende og visste ofte ikke hva de stod overfor ved sin første blødning. De tidligste engangsbindene ble solgt diskret mer under enn over disk, via apotek, trikotasje- eller parfymeriutsalg. Enkelte la til og med varene i gråpapir. I lys av dette var Saba en modig aktør når det gjaldt markedsføring. Små vignetter i dagsavisene og i ukebladene kom først: «Trygghet gir velvære» og «Har De fått med alt? Vellykket tur er først sikret når De ikke trenger å engste Dem. Særlig ved reiser kan de kritiske dagene komme tidligere enn ventet. Husk SABA de Luxe – bindet med bomull». Saba var rundhåndet med vareprøver, innpakket i esker – det var viktig å få mange kvinner til å teste produktet. Og med dette økte fokus på åpenhet.

KVINNEBEDRIFT – OG SELVBETJENINGSSTATIVER

Saba satset på kvinner – også innen produksjonen. I 1954 var 12 av 15 i produksjonsstaben kvinner. Det året solgte bedriften 400 000 10-pakninger. I 1957 ble selvbetjeningsstativer plassert i butikkene.

Kvinnene slapp nå å be om det «pinlige» produktet over disk og salget økte betydelig.

I 1960 valgte 9 av 10 kvinner «Saba de Luxe» og det ble solgt ca. 4,5 millioner pakninger. Etter dette kom behovet for større produksjonslokaler, og produktspekteret innen personlig hygiene utvidet seg. Ikke minst ble «Saba Self Sit» en suksess. Dette bindet behøvde man ikke å knytte fast. Det tynne skumgummilaget skulle sørge for at det holdt seg på plass i tett-sittende truser. Populært ble det, selv om man fortsatt ikke snakket så høyt om det.

BUSS MOT TABUER

Med Sababussen ble mange tabuer bokstavelig talt feid av veien. Grossister i Oslo bestilte varer og svaret på fraktspørsmålet ble en gigantisk varevogn, bygget opp på et Volvo busschassis. Bilen ble dekorert i rosa og blått, og store bindpakker med teksten «Saba de Luxe – bindet med bomull» ble påmalt sideflatene. Dette tiltaket ble sett! Og kommentert! PR-messig var det en stor suksess – og bedriften stod godt i det, selv om de også mottok forargede henvendelser.

*Med Sababussen ble
mange tabuer bokstavelig talt
feid av veien.*

VEKST OG OPPKJØP

De formelle rammene omkring drift og eierskap endret seg for Sabakonsernet i løpet av 1960-tallet og i tiårene fremover. I 1960 hadde Saba erobret 90 % av det norske sanitetsbindmarkedet. Allikevel, konkurranse ble en realitet; svenske Mølnlycke planla et fremstøt mot Norge – og det var nettopp med dette konsernet at man fikk til avtaler om samarbeid, lisenser, drift, organisasjonsutvikling – og etter hvert oppkjøp.

I 1968 ble Saba AS et datterselskap i Mølnlycke AB. I 1996 tok Svenska Cellulosa AB (SCA) over Mølnlycke og Saba. Tre år etter skilte SCA ut engineering og solgte produksjonsdivisjonen til det italienske selskapet GDM, som lager maskiner for engangsbleier. Produksjonen ble flyttet fra Tønsberg til Drammen i 2002, og i 2007 flyttet de siste ansatte til hovedkontoret i Oslo.

VIKTIG OPPLYSNINGSARBEID: Fokus på informasjon om kvinnehelse i skolen har vært både holdnings- og helsefremmende. På bildet ser vi noe av SABAS skolemateriell. Foto: Ulla Nachtstern.

SABABUSSEN: Den rullende reklamen for intimhygiene vakte oppsikt langs Norges veier. Foto: Svein Thuen.

De tidligste engangsbindene ble solgt diskret mer under enn over disk.

HJØRNESTEINBEDRIFT OG HOLDNINGSENDRINGER

Helt fra 1945 har driften omkring Saba bidratt til en historie om suksess, og Saba har vært en av Vestfolds hjørnesteinsbedrifter. Men Saba har også bidratt til holdningsendringer og til kunnskap om kvinners kropp og helse.

Saba Mølnlyckes reklameinnsats var strategisk profesjonell. I tillegg til å rette seg mot grossister og det kommersielle markedet, ble det satset på opplysning rettet mot skole- og helsesektoren: Undervisningssett om pubertet, menstruasjon og intimhygiene, informasjon om spedbarnsstell og barseltid – lysbildeserier, bøker, filmer og brosjyrer. Alt dette har blitt flittig studert og lest av kunnskapstørste ungdommer og kvinner gjennom mange tiår og har ført både til kunnskapsheving og nedbygging av fordommer.

Når produktinformasjonen bidrar til så vel økt salg som bedret kvinnehelse og lavere tabuterskler i samfunnet, må den kunne sies å ha vært en virkelig suksess. Og underveis har bindene og truseinnleggene blitt stadig mykere og tynnere og mer komfortable. «Trygghet gir velvære».

KILDER:
• Arkivet etter Sca Mølnlycke AS (A-1050)
• Joh. Chr. Andersen: AS SABA 1945-1985, 40 år i vekst og trivsel
• Marianne Aakermann: Historien om SABA. NRK Vestfold, www.nrk.no

Reklamebilder

– EN FOTOGRAFISK SKATTKISTE

For en stund tilbake fikk Vestfoldarkivet arkivet etter fotograf Bjørn Harstads virksomhet; reklamefotografering med hele Vestfold som nedslagsfelt. Dette materialet skulle vise seg å ha en verdi langt utover sitt opprinnelige mer kommersielle opphav.

| TEKST: RUNE SØRLIE, Samlingsforvaltningen |

Reklamefoto var en type fotoarkiv som før det manglet i Vestfoldarkivet og Vestfoldmuseenes samlinger.

KULTUR- OG NÆRINGSHISTORIE

Det at dette dreide seg om reklamefotografering lot tankene raskt føre til utallige motiver av ting og tang lagt på et bord under sterk belysning, og kanskje ikke hadde så stor kulturhistorisk interesse. Men vi fikk oss en overraskelse! Reklamefotografens arkiv inneholder mengder med kultur- og næringshistorie. Dette er intet mindre enn å betrakte som en aldri så liten fotografisk skattkiste i så måte.

REKLAMEFOTOGRAF BJØRN HARSTAD

Firmaet Reklamefotograf Bjørn Harstad ble startet opp i lokaler på Torød (Nøtterøy) i 1980. Han holdt det gående fram til 2000. Harstad drev alene, men hadde med seg blant annet to lærlinger og til tider også noen assistenter, samt diverse utplasseringer av elever fra skoler. I denne perioden arrangerte han også en del kurs for Color Art Photo-fotografer (en internasjonal portrettkjede Preus startet), laug, skoler og næringslivet.

MANGFOLDIG OG VELDOKUMENTERT

I tillegg til det fotografiske materialet består arkivet av regnskap og noe korrespondanse. Som det seg hør og bør i et fotoarkiv, inneholder arkivet både positiver, negativer og lysbilder i flere formater; i sort/hvitt og farger. Motivene er mangfoldige og strekker seg fra flyfotograferinger av byer og industriområder, til studiofotograferinger av ørsmå komponenter for data-industrien.

FUGLEPERSPEKTIV PÅ VESTFOLD

Det at arkivet inneholder flyfoto, er spesielt av stor verdi. Særlig fordi dette er opptak fra en tidsperiode som ikke innbefattes av de arkivene som museene

tidligere har overtatt fra Widerøe. Dessuten er Harstads flyfotograferinger av en litt annen karakter og gir ofte betraktninger fra alle vinkler av en bygning eller et område. Mange av fylkets store industrier er rikt representert i dette materialet – som for eksempel Kaldnes AS, Saba, Adelsten og Brio for bare å nevne noen få.

LOKALT PRODUSERT OG FOREVIGET

Fotoarkivet dokumenterer deler av lokalt produserte komponenter og varer. Arkivet bærer derfor på en rikdom som gjenspeiler både arbeids- og yrkesmiljøer i daglig virke. Også generelt næringsliv innenfor handel har blitt godt dokumentert. Det er brukt en del modeller i studiofotograferingene, og ikke sjelden er både fotografen selv og hans medhjelpere å finne i motivene i så måte. Også det med bruk av modeller i motivene, fremhever Harstads kreativitet og dyktighet som reklamefotograf.

ARKIVET TIL VESTFOLDARKIVET

Da arkivet kom til Vestfoldarkivet var materialet plassert i en rekke pappesker og tre store arkivskap i metall. Hvert kundeoppdrag (bestilling) var plassert i fortløpende nummererte konvolutter med et tilhørende kartotek. Serien starter på løpenummer 100 og strekker seg tett opp mot 6000.

Hele arkivet er i dag grovordnet, overført til syrefrie konvolutter og plassert i klimaregulert fotomagasin.

Fotograf Bjørn Harstad samarbeidet med fotograf Sissel Flo Nilsen.

KILDER:
Arkivet etter Fotografene Flo og Harstad AS (A-2156)

FOTOGRAF BJØRN HARSTAD

- Født i Tønsberg i 1952
- Fotoutdanning i Trondheim, Brundalen videregående skole, 1972–1973.
- Reklamefotograf i firmaet Ragge Strand Per Alfsen AS i Oslo, 1973–1980.
- Avdelingsansvarlig fotograf ved Idefagskolen AS i Tønsberg, 2005–2014.
- Har deltatt på en rekke utstillinger. Har innehatt utallige verv innen svennenemder og komiteer.

VESTFOLDINDUSTRI: Vestfoldarkivet har arkivene etter mange av bedriftene som har brukt fotografene Flo og Harstad. Her vises tre eksempler som det også skrives om i dette bladet:
1. Bildet fra Scanrope er tatt på midten av 1990-tallet.
2. Bildet fra Sølvvaren er tatt 6. mars 1997.
3. Flyfotografering over Scanrope 6. august 1998.

TRØYER OG TRUSER MADE IN LARVIK

De fleste har hatt et forhold til brynjetrøya. Kanskje Cliff Richard også. Men husker du Mono-kinien? Begge deler er produsert av Brynje trikotasje fabrikk i Larvik.

| TEKST OG FOTO: MARIANNE SØRENSEN, Larvik museum |

Både arkivet og de magasinerte gjenstandene etter Brynje trikotasje fabrikk forteller om en stor produksjon av blant annet truser og trøyer som ble solgt flere steder i verden.

INDUSTRIBYEN

Larvik er kjent for sin industrivirksomhet gjennom flere hundre år. På 1600 – 1700-tallet var det sagbruk og jernverksindustri med stor eksport av stangjern, jernovner, kanoner, kuler, tømmer og plank. På slutten av 1800-tallet ble gråsteinen labrador – i dag kjent som Larvikitt - oppdaget og steinindustrien ble etablert. Side om side med steinindustrien ble det også etablert tekstilindustri midt i Larvik by; Brynje trikotasje.

TRIKOTASJE I LARVIK

Brynje trikotasje fabrikk AS ble grunnlagt i 1887 av den danske forretningsmann Jacob Jacobsen. Trikotasje er strikkede klær som er industrielt produsert. De første trikotasje fabrikkene i Norge ble etablert i 1870-årene. Bedriften startet opp i lokaler i Brannvaktsgata, et steinkast fra Larvik torg. I 1898 flyttet Brynje til Torget 3 hvor de holdt til i et stort bygg på tre etasjer. Her var det utsalg av varene i første etasje, kontorer og lager i andre etasje og fabrikk med 40 strikkemaskiner i tredje etasje. Det var arbeidsplass for 50-60 mennesker. I tillegg arbeidet flere kvinner hjemmefra. I 1916 ble det bygget en fabrikkbygning øverst i Bøkkerbakken, og her var de etablert frem til 1993 da dagens politistasjon ble bygget. På det meste var det 235 ansatte ved Brynje trikotasje fabrikk.

BRYNJE TRIKOTASJEFABRIKK

- Brynje trikotasje fabrikk ble etablert i Larvik i 1887.
- Bedriften er spesielt kjent for helsetrøya, også kalt brynjetrøya, mens dagens kolleksjon retter seg mot tur- og fritidsklær.
- Arkivet etter Brynje trikotasje fabrikk er fra perioden 1893-1982, utgjør nærmere 70 hyllemeter og befinner seg i Vestfoldarkivet.
- I tillegg har Vestfoldmuseene bevart over 200 gjenstander. Se noen av dem ved å søke opp «Brynje» på digitaltmuseum.no/owners/VFM

KILDER:

- Per Nyhus: «Larvik A-Å», Østlands-Posten 1999.
- Arkivet etter Brynje trikotasje fabrikk (LM-A-1002), Vestfoldarkivet.

STOLENES HISTORIER: Enkle arbeidsstoler og et stort arkiv utgjør også trikotasje historie fra Larvik.

BARSK I BRYNJE:
Dagens gutter blir enda barskere i gamle Brynjetrøyer.

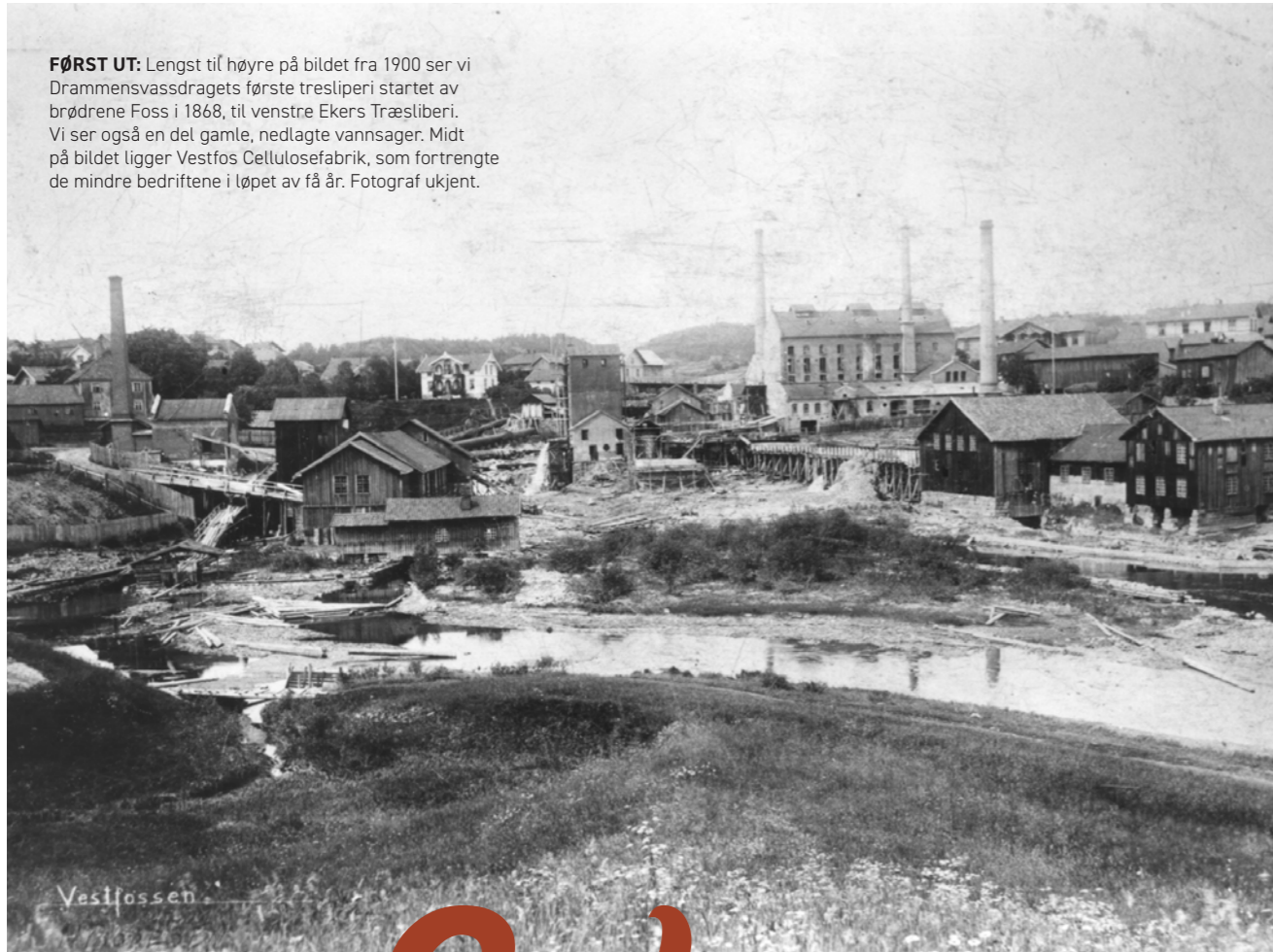
MONO-KINI: The new Scandinavian underwear! Hvor lenge trusa Mono-kini for han og henne ble produsert, vet vi ikke. Vi vet heller ikke om den ble en suksess. Kanskje ble den «tatt av plakaten» etter en kort stund? Reklameplakatens dristige bilde og tekst ble nok oppfattet som temmelig vågal på syttitallet.

KUTTET FOR HÅND: Et av de få fotografene vi har fra Brynje trikotasje, viser en av de kvinnelige industriarbeiderne som klipper de ulike delene til helsetrøya. Fotografiet er interessant fordi det bekrefter emballasjeteksten på helsetrøya: «BRYNJE LASTS LONGER. EVERY GARMENT IS INDIVIDUALLY HAND CUT»

PÅ CLIFFS OVERKROPP: Denne LP-en ligger i arkivet, men det står ingen ting på den at Cliff Richard har på seg en trøye Made in Larvik. Men siden trøya ligner og platen er i arkivet, antar vi at det. Ikke godt å si om Brynjetrøya var et bevisst valg av Cliff Richard eller ei. Kanskje lot han seg lokke av at trøya ble markedsført med egenskapene; «COMFORTABLE IN SUMMER, WARM IN WINTER». Svaret ligger muligens i en av de mange arkivboksene som utgjør arkivets 70 hyllemeter. Og dette materialet er tilgjengelig på Vestfoldarkivets lesesal.

FØRST UT: Lengst til høyre på bildet fra 1900 ser vi Drammensvassdragets første tresliperi startet av brødrene Foss i 1868, til venstre Ekers Træsliberi. Vi ser også en del gamle, nedlagte vannsager. Midt på bildet ligger Vestfos Cellulosefabrik, som fortrent de mindre bedriftene i løpet av få år. Fotograf ukjent.

Eiker

ET TREFOREDINGS-NORGE I MINIATYR

Fra en beskjeden start omkring 1860 vokste treforelding i løpet av 50 år til å bli en av Norges viktigste industrier. Det ble anlagt fabrikker i de fleste store vassdrag. Men ingen steder lå tremasse- og papirfabrikkene så tett som i Drammensvassdraget.

| TEKST: BENT EK, arkivar og historiker i Eiker Arkiv |

DRAMMENSVASSDRAGET: Ingen steder lå tremasse- og papirfabrikkene så tett som i Drammensvassdraget.

Med smått og stort har det vært hele 45 treforedlingsbedrifter, fra Valdres og ned til fabrikkene langs Drammensfjorden.

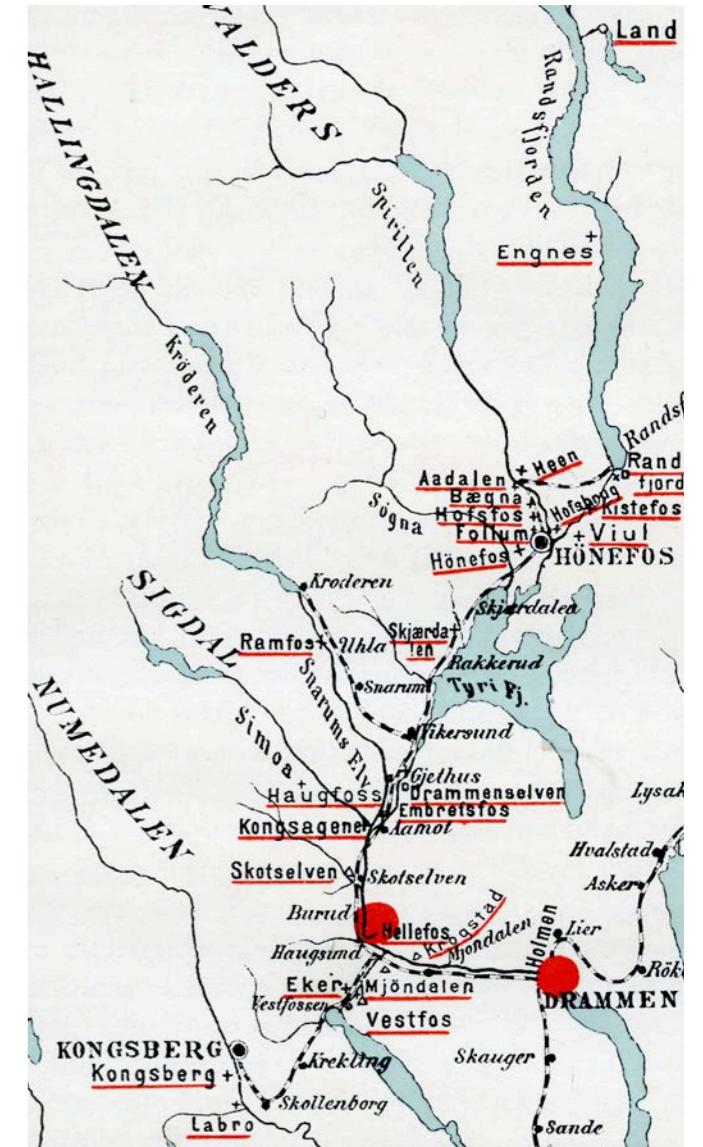
MEKANISKE TRESLIPERIER, CELLULOSEFABRIKKER OG PAPIRFABRIKKER

Utviklingen av treforedlingsindustrien gikk i bølger. Pionérene var små mekaniske tresliperier som ble startet omkring 1870. Neste fase, fra midten av 1880-tallet til slutten av 1890-tallet, ble dominert av kjemisk tremasse - også kalt cellulose. Til slutt kom papirfabrikkenes tidsalder. Mellom 1905 og 1920 ble det bygd papirfabrikker ved flere av de eksisterende tresliperiene og cellulosefabrikkene, men framfor alt ble det anlagt mange «ukombinerte» papirfabrikker – det vil si fabrikker som kjøpte inn tremasse som halvfabrikata. På Eiker fantes alle disse fabrikktypene.

De to første tresliperiene i Drammensvassdraget ble anlagt i Vestfossen omkring 1870; Brødrene Foss' sliperi og Jacob Borchs sliperi, som seinere endret navn til Ekers træsliberi. De produserte råstoff til Ekers Papirmølle, en bedrift som helt siden 1801 hadde laget papir med gamle tøyfiller som råstoff. Nå tok den i bruk moderne teknologi og ble dermed en treforedlingsbedrift. Eierne sto også bak Drammenselvens Papirfabrikker, som kom i gang på Geithus i 1873, og i mange år var en viktig papirprodusent.

Også når det gjaldt cellulose var Vestfossen først ute. Wilhelm Melhuus tok i 1886 initiativ til å starte Vestfos Cellulosefabrik, som var landets andre produsent av sulfittcellulose. Den brukte en patent som var utviklet av fabrikkens bestyrer, Anton Løvstad, men som viste seg å ikke være brukbar. Etter få år måtte en bite i det sure eplet og isteden ta i bruk Backe-Wiigs metode som var utviklet ved Bøhnsdalen på Eidsvoll. Da hadde imidlertid Eiker alt fått sin andre produsent av kjemisk tremasse, Skotselv Cellulosefabrik, som startet i 1888 og seinere ble kalt for «Norges første noenlunde vellykkede cellulosefabrikk». Året etter fulgte Hellefos Træsliberi ved Hokksund, og på første halvdel av 1890-tallet kom Krogstad Cellulosefabrik og Mjøndalen Cellulosefabrik. Det som i starten var blitt kalt for «et morsomt eksperiment» var i ferd med å bli en av grunnsteinene i norsk industri.

Det aller meste av tremassen gikk imidlertid til utenlandske papirfabrikker. Lokalt fantes det lenge

bare to papirfabrikker: Drammenselvens på Geithus og Holmen i Drammen, som fra 1898 hadde samme eier som Hellefos på Eiker.

ETABLERINGSBØLGE ETTER 1905

For papirfabrikkene kom den store etableringsbølgen etter 1905, etter at elektrisk kraft for alvor hadde blitt tilgjengelig. Vestfos Cellulose utvidet med papirproduksjon i 1911, og i 1917 flyttet AS Holmen-Hellefos produksjonen fra Drammen til Hokksund. Det ble også bygd egne papirfabrikker som baserte driften på innkjøp av tremasse. Størstedelen av disse «ukombinerte» papirfabrikkene ble anlagt i Drammen by, men det kom også tre stykker i Mjøndalen: Eker Papirfabrikk, Papyrus Paper Mill og Papirfabrikken Tissue (som seinere skiftet navn til Albion) – alle anlagt mellom 1905 og 1912.

TREMASSEN KVERNES:
Robert Bjerk ved kollerkværnene
på Vestfos Cellulosefabrik.
Fotograf ukjent.

I mange år sto papir og tremasse bortimot en fjerdedel av verdien av Norges samlede eksport, og tusenvis av mennesker hadde sitt levebrød i denne bransjen.

En bransje av treforedlingsindustrien som aldri slo rot i Drammensvassdraget, var sulfatcellulosefabrikkene. I motsetning til sulfittcellulose, som ble brukt til finere skrivepapir, bøker og spesialkvaliteter som «tissue» (silkepapir) og «greaseproof» (smørpapir), ble den brun-aktige sulfatmassen brukt til papirposer og innpakningspapir. Det var nære på at Eiker også fikk en fabrikk av denne typen. I 1908 hadde nemlig en av distriktets største trelasthandlere og industrigründere, konsul Andres Sveaas, planer om å anlegge en sulfatcellulosefabrikk ved Hoenselva utenfor Hokksund. Det prosjektet strandet imidlertid på motstand fra naboene, som kjempet med nebb og klør mot «den ildeluktende stank» som fulgte med slike fabrikk (også kjent som «Mosselukta» etter sulfatcellulosefabrikken i Moss).

VIKTIG EKSPORTVARE

Omkring 1920 var det slutt på etablering av nye treforedlingsbedrifter – men de som alt eksisterte, ble stadig utvidet, og produksjonen ble mangedoblet. I mange år sto papir og tremasse bortimot en fjerdedel av verdien av Norges samlede eksport, og tusenvis av mennesker hadde sitt levebrød i denne bransjen.

FLYTENDE ARBEID: Treforedlingsindustrien ga mange arbeidsplasser – ikke bare i fabrikkene, men også på elva, som her ved Stenberg Hengsle på Nedre Eiker. Fotograf ukjent.

Treforedlingsbransjens storhetstid varte i temmelig nøyaktig hundre år. Rundt 1970 startet nedleggelsen, dels gjennom konkurser, men enda oftere gjennom fusjoner og samling av produksjonen i større enheter. På begynnelsen av 2000-tallet produserte Nye Tofte Cellulosefabrikk og Follum Fabrikker ved Hønefoss langt mer tremasse og papir enn det rundt 30 fabrikk hadde gjort hundre år tidligere. Men til slutt måtte også de gi tapt i konkurransen på verkstedet.

I dag er AS Hellefoss ved Hokksund den eneste gjenlevende av de mange treforedlingsbedriftene i Drammensvassdraget.

KILDER:

- «Treforedlingsindustrien i Drammensvassdraget 1870-1920» av Bent Ek. Hovedoppgave ved UiO 1991.
- «Masse papir. Norske papir- og tremassefabrikker gjennom 150 år.» Norsk Skogmuseums særpublikasjon nr. 16, 2006.

TREFOREDLINGSARKIVER I BUSKERUD DOKUMENTASJON AV EN VIKTIG NÆRING

Å bevare arkiver etter private bedrifter er viktig for å sikre en helhetlig dokumentasjon av historie og samfunnsutvikling i en region. I Buskerud går mange bedriftsarkiver tapt gjennom nedleggelser og fusjoner, fordi fylket mangler en arkivinstitusjon med et overordnet ansvar for privatarkiv.

| TEKST: ANN TOVE MANSHAUS, koordinator for privatarkiv i Buskerud |

Vestfoldarkivet har rollen som koordinerende institusjon for privatarkiv i Buskerud og har jobbet aktivt de siste årene for å sikre arkiver etter det private næringslivet. Treforedlingsindustrien har hatt størst prioritet og følgende arkiver er bevart for ettertiden:

- **ARKIVENE ETTER VESTFOS CELLULOSEFABRIK (1886-1976) OG SKOTSELV CELLULOSEFABRIK (1888-1978)**
Arkivene ble reddet av frivillige på 1980-tallet og plassert i kjelleren på Hokksund rådhus. I 2018 fikk Eiker Arkiv støtte til å ordne og gjøre arkivene tilgjengelige for publikum. På grunn av mangelen de depotplass i fylket, ble arkivene avlevert til Vestfoldarkivet i september 2018. Ordningsprosjektet starter opp i 2019 og arkivene vil etter hvert bli tilgjengelig for publikum på Vestfoldarkivets lesesal og på Arkivportalen.no. Det er også planlagt en utstilling, basert på arkivmateriale fra Vestfos Cellulosefabrikk, på Vestfossen Kunstlaboratorium i 2020.
- **ARKIVET ETTER HURUM PAPER MILL/HURUM FABRIKKER (1907-2009)**
Hurum Paper Mill la ned virksomheten i 2008 og store deler av arkivet ble den gang kassert. Tidligere ansatte ved bedriften kontaktet Vestfoldarkivet, og sammen med Drammen byarkiv og arkivleder i kommunen, ble resten av arkivet pakket ned og plassert midlertidig i Hurum kommunes lokaler. I 2012 åpnet Statsarkivet på Kongsberg dørene for arkivene etter Hurum Paper Mill og Holmen-Hellefoss (1898-1990) - tidligere plassert i Eiker Arkiv - og støtte fra Kulturrådet blir innvilget. Arkivene er tilgjengelige for publikum på Statsarkivets lesesal og på Arkivportalen.no.
- **ARKIVET ETTER NORSKE SKOG FOLLUM (1873-2012)**
Fabrikken ble nedlagt i 2012 og deler av arkivet overført til Norsk Skogmuseum. Arkivet er tilgjengelig for publikum og publisert på Arkivportalen.no. Flere arkiver etter oppkjøp av Follum fabrikk er også bevart på museet; Aadalens Træsliberi (1882-1942), Hofs Brug (1884-1950), Heen Træsliberi (1882-1980), Hofsfos Træsliberi og Papirfabrik (1872-1978), Bæga Træsliberi (1888-1981), Katfos Fabrikker (1931-1970). Museet bevarer også arkivet etter Drammenselvans Papirfabrikker, Nordic Paper (1873-1961).
- **ARKIVET ETTER SÖNDRA CELL TOFTE/TOFTE CELLULOSEFABRIK (1897-2013)**
I 2013 ble cellulosefabrikken på Hurum lagt ned. Kun deler av arkivet er bevart (12 flytteesker) og plassert i et lokale med tilgang for Hurum historielags medlemmer. Arkivet er ikke tilgjengelig for publikum.

SAMARBEIDSPROSJEKT - BEVARINGSPLAN OG FELLESMAGASIN

Arbeidet med å sikre arkiver etter bedrifter i Buskerud har resultert i et samarbeidsprosjekt mellom Vestfoldarkivet, Buskerud fylkeskommune og museene i Buskerud, for å etablere et fellesmagasin for arkiv og museum. En fullstendig oversikt over privatarkivene i fylket, samt en magasinplan, vil foreligge våren 2019 i Bevaringsplanen for privatarkiv i Buskerud. Vestfoldarkivet leder arbeidet med bevaringsplanen og har fått støtte til arbeidet fra Buskerud fylkeskommune og Arkivverket.

Vestfoldarkivet har arkiver etter treforedlingsindustrien i Vestfold:

- Sande Træsliberi (A-1029)
- Sande Paper Mill (A-1030)
- Tønsberg papirindustri (A-2251)
- Sca Mølnlycke (A-1050)
- AWA AS (A-1053)

HANDEL I VESTFOLDARKIVET: Vestfoldarkivet har arkiver etter en rekke landhandlere, kjøpmenn, banker og foreninger knyttet til handel i fylket. Bildet til venstre er fra skotøutsalget til Sandefjord Skofabrikk. År og fotograf ukjent (fra arkivet A-1019). Bildet til høyre viser Hans Chr. Evensen's jernvarehandel i Storgaten 26 i Tønsberg i 1915, fotograf Th. Larsen (fra arkivet A-2335).

Men like før årtusenskiftet endret internett kjøpsvanene da netthandelen oppsto. De første online butikkene og bankene kom «på lufta» i 1994, og i de etterfølgende årene har dette fenomenet, som vi vet, tatt helt av. Smarttelefonens inntog, utviklingen av internett, nettbutikk-løsninger og ikke minst stadig enklere og tryggere betalingsløsninger har spilt en viktig rolle i utviklingen.

VESTFOLD STORE PÅ NETTHANDEL

Flere av de store netthandelbedriftene som Komplet.no, Jollyroom.no og Fjellsport.no. med flere er plassert i Vestfold. Norsk e-handel stiger voldsomt, i årene fra 2013 til 2017 steg den med 74 % (fra 60 til 105 milliarder). I dag handler 85 % av alle nordmenn på nett.

Mange spår at de fysiske butikkene og kjøpesentrene vil dø, men glemmer da de fortrinn disse fortsatt har. I tillegg til at kunden kan kjenne på og prøve varen og de ansatte ideelt sett kan gi veiledning om produktene, finnes det også et sosialt aspekt ved fysisk å oppsøke butikker.

KILDER:
 • Wikipedia
 • «Norsk e-handel – Alt du trenger å vite om e-handel i 2017» av DIBS

Mange spår at de fysiske butikkene og kjøpesentrene vil dø, men glemmer da de fortrinn disse fortsatt har.

NETTHANDEL: Komplet.no er en av flere store netthandelbedrifter som holder til i Vestfold. Fotograf Morten Rakke.

Private arkiver - VERDT Å BEVARE

Vestfoldarkivet inviterer til samarbeid med eksisterende bedrifter i regionen for bevaring av deres arkiv for ettertiden.

| TEKST: **KARIANNE SCHMIDT VINDEENES**, Vestfoldarkivet |

Alle arkiver Vestfoldarkivet bevarer er en kilde til fortiden. Noen arkiver dokumenterer rettigheter for enkeltpersoner knyttet til skolegang, barnevern og helsetjenester. Andre arkiver forteller om oppbygging av politiske partier og interesseorganisasjoner. Gjennom arkivene kan forskere studere kamp for arbeideres rettigheter i fagforeningsarkivene og samtidig vurdere bedriftenes situasjon gjennom bedriftsarkiver. Slekthistorikeren kan også finne interessant detaljer om skolegang og arbeidsliv i arkivene.

DOKUMENTASJON AV SAMFUNNET

For at en bredest mulig dokumentasjon av samfunnet skal bli bevart for fremtidens generasjoner, er det viktig at arkiver fra både offentlig og privat virksomhet blir tatt vare på. Det offentlige er styrt av et regelverk hjemlet i arkivloven med forskrifter. Deres arkiv blir dermed bevart. Men for private aktører er det opp til dem selv å bevare sine arkiver.

SATSNING PÅ NÆRINGS- L I V S A R K I V E R

Vestfoldarkivet starter nå en større satsning på arkiver etter næringslivet. Vi inviterer derfor til samarbeid med eksisterende bedrifter slik at vi kan lage avtaler om framtidig avlevering, ordning, oppbevaring og tilgjengeliggjøring. Avtalen avklarer blant annet rettigheter til materialet og eventuelle kostnader ved ordning av arkiver.

Avleveringer av arkiv må avtales på forhånd.

... MEN OGSÅ ANDRE PRIVATARKIVER

Samtidig er vi fortsatt opptatt av å ta imot organisasjonsarkiver og arkiver etter privatpersoner. Leserne av Arkivert inviteres derfor til å ta kontakt dersom de kjenner til eller har ansvar for arkiver fra organisasjoner eller bedrifter fra Vestfold.

HVA MED GDPR?

Når et arkiv avleveres til Vestfoldarkivet blir det en del av kulturarven for samtid og framtid. Den som avleverer er også sikret at arkivene forvaltes i henhold til lovverk. Som arkivinstusjon har vi tillatelse til å behandle personopplysninger for arkivformål i allmennhetens interesse med hjemmel i EUs nye personvernforordning. Det betyr at opplysninger om enkeltpersoner i arkivene, som f. eks medlemslister ikke skal slettes før avlevering.

DIALOG OG AVTALE

Avlevering av private arkiver innebærer som nevnt egne avtaler mellom dem som avleverer (arkivskaper) og Vestfoldarkivet som depotinstusjon. I forkant av avlevering har vi dialog for å avklare mengden av arkivmateriale, hvilken tidsperiode materialet dekker, hvilken dokumentasjon arkivet inneholder og eventuelle problemstillinger knyttet til ordning og bevaring av arkivet. Avleveringer av arkiv må avtales på forhånd.

VEILEDER

Vestfoldarkivet har laget en Veiledning for avlevering av privatarkiver som er tilgjengelig på www.vestfoldarkivet.no.

PATENT

Industri og næringsliv krever god ingeniørkunst og kloke hoder, og det gjelder å ha patent på de beste oppfinnelsene. I arkivene ligger det derfor mange patenter; mange som aldri ble realisert eller som ikke ble noen suksess, men også mange som ble det.

Dette patentet er fra arkivet etter **Ellefsens Tendskruerfabrikk AS**, som Vestfoldarkivet nylig har fått inn. Patent 54027 er på granat til harpun utstyrt med «tidsbrandrør».

Anders Ellefsen startet fabrikasjon av tennmekanismer for granatharpuner til hvalfangerflåten i 1909. Fabrikken, som på det meste beskjeftiget 40 personer, lå på gården Skjærnes i Stokke.

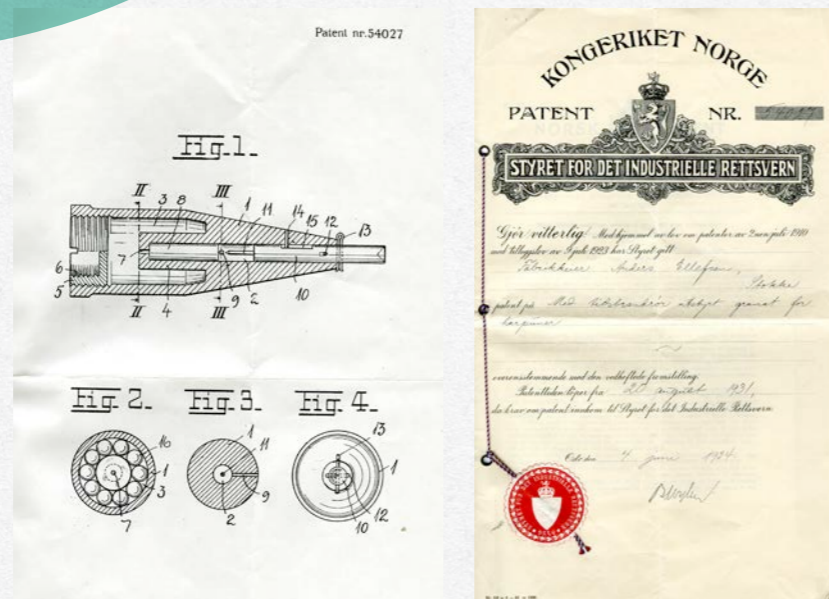
De første årene var produksjonen relativ beskjeden, men ble gradvis utvidet. Arbeidet var sterkt sesongbetont. Etter Anders Ellefsens død i 1953 overtok sønnen Edgar Ellefsen gården og fabrikken, som han drev frem til sin død i 1969.

(ARS-A-1115)

YRENDE LIV VED SKRANKEN

Husker du da det å betale en regning og ta ut eller sette inn penger foregikk over en skranke?

Vestfoldarkivet har arkivene etter 15 sparebanker i Vestfold. Bankarkiver er viktige kilder til forståelse av lokalsamfunn – ikke minst gjenspeiler arkiver utviklingen av det lokale og regionale næringslivet. Bildet er fra Sandefjord Sparebank. År og fotograf ukjent.

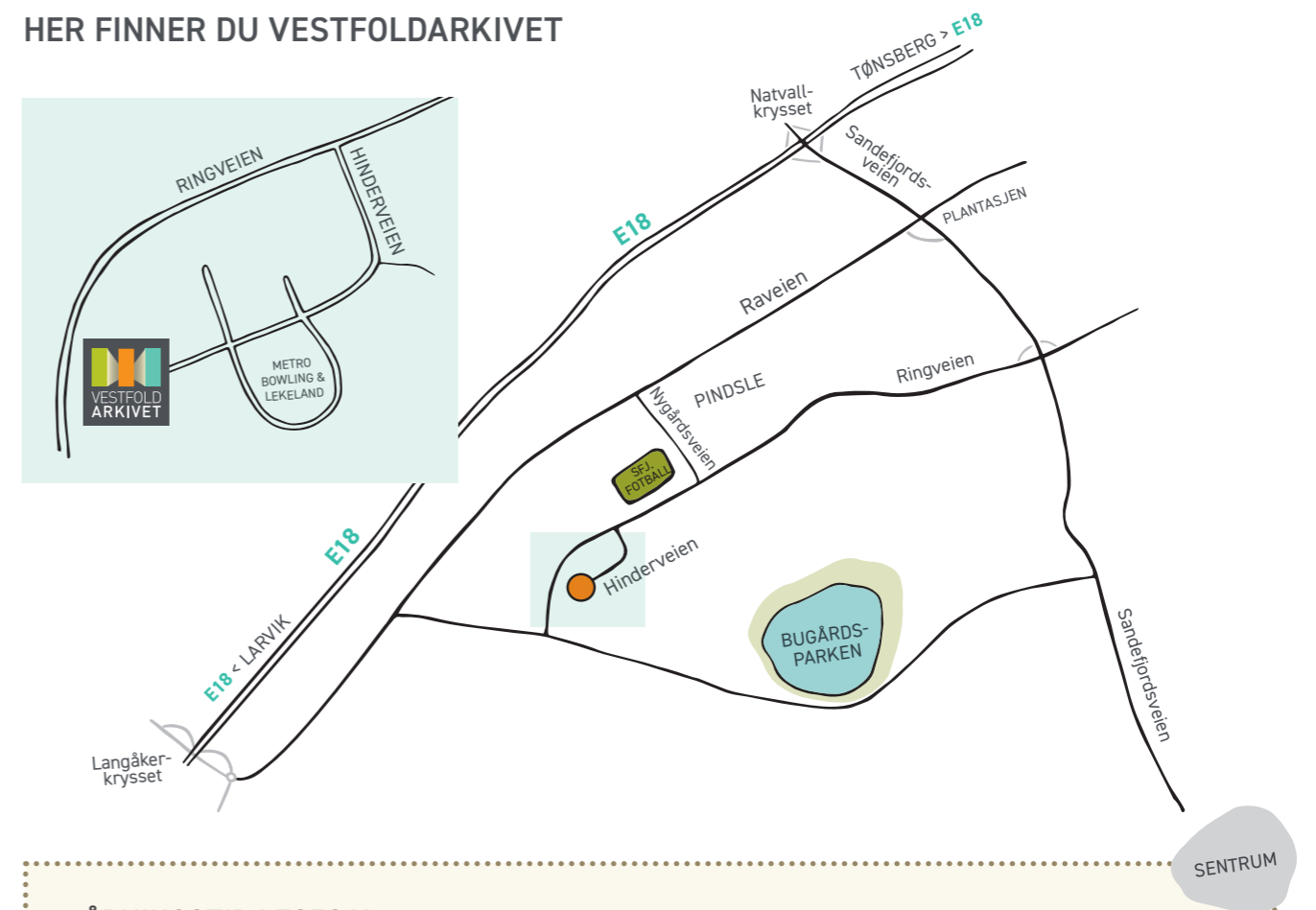

DAGENS ARKIVER ER DIGITALE

| TEKST: ROLF B. HOLTE, Vestfoldarkivet |

Mens bedrifter før dokumenterte sin virksomhet på papir, er dagens arkiver digitale filer og systemer. «Alt» foregår digitalt. Men samtidig som datamaskinen gjør det enklere å finne fram til informasjonen, risikerer man at mye av dokumentasjonen ikke blir bevart for ettertiden. Maskiner, systemer og programvare fornyes og byttes ut, og filer kan dermed forsvinne. Dersom bedriftene ikke har gode systemer for konvertering og fremtidsrettet bevaring, risikerer man at det blir store hull i arkivene fra den digitale tidsalderens barndom. Arkivinstitusjoner som Vestfoldarkivet kan ivareta digitale arkiver eller bidra med råd om løsninger for ivaretagelse.

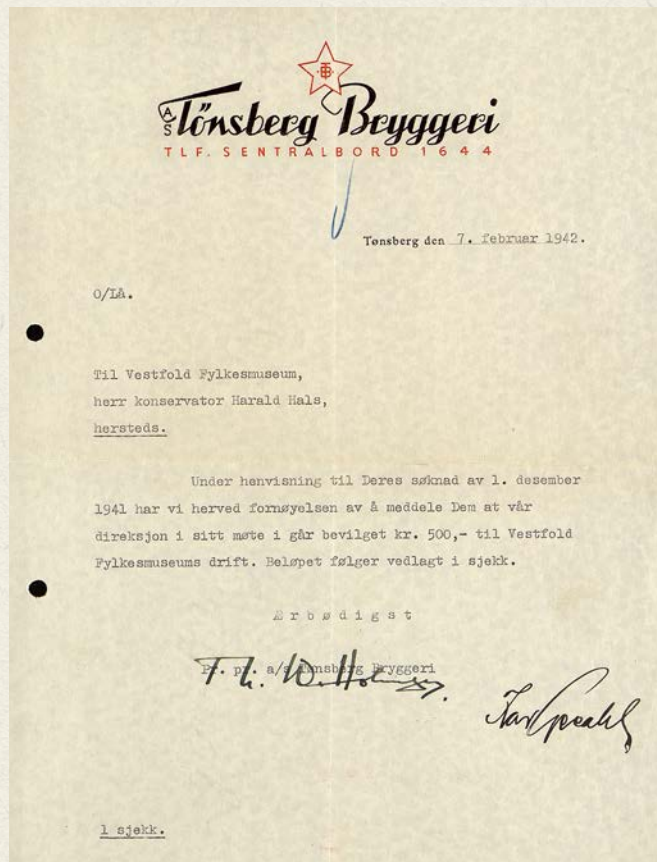
HER FINNER DU VESTFOLDARKIVET

ÅPNINGSTID LESESAL

Vestfoldarkivets lesesal har åpent hver **onsdag kl. 9 - 15** – og ellers etter avtale. I tillegg har vi langåpent noen onsdager hvert halvår. Se datoer på nettsiden vår.

Det er lurt å kontakte oss på forhånd: vestfoldarkivet@vestfoldmuseene.no
Da kan vi finne frem til det du måtte være interessert i – eller henvise deg til en annen arkivinstitusjon om nødvendig.

Eksempel til etterfølgelse?

NÆRINGS LIV STØTTER LOKAL KULTURARV

Dette brevet datert 7. februar 1942 viser at direksjonen i Tønsberg Bryggeri bevilget 500,- til drift av Vestfold Fylkesmuseum. Omgjort til dagens kroneverdi med utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås konsumprisindeks, tilsvarer dette rundt 11.500,-

Om noen skulle ønske å gjøre det samme med Vestfoldarkivet, er det bare å ta kontakt!

Brevet er fra Arkivet etter Tønsberg Bryggeri, A-1260.

.....

ET MAGASIN UTGITT AV

www.vestfoldarkivet.no